

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- V. ALTOA: Ernst Enno kaastööliste mälestuses.
A. SANG: Lutsi maarahvas a. 1936.
L. ANVELT: Andreas Kurrikoff Tüiril.
A. ADSON: Edg. V. Saks — Hannibali rahvas.
V. ALTOA: Jaan Kärner — Tõusev rahvas I.
A. ASPEL: Romain Rolland — Colas Breugnon.
A. ASPEL: Romain Rolland — Noored armastajad.
O. LIIV: Vabadussõja ajaloo materjalide kogumisest.
Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 26. poogen.

N° 9

23. september

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvalaule), H. KRUIUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotatud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärase ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

- Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.
„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.
J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.
„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.
- Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.
Suur-Karja 23, t. (2)15-31.
K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.
A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.
- Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.
- Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutusd teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

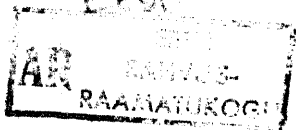
Varemast aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

SEPTEMBER 1936

NR. 9

ERNST ENNO KAASTÖÖLISTE MÄLESTUSES.

Teenistuskohused on juhtinud allakirjutanut kuigema peagu neidsamu teid, mida matkas Läänemaal kirjanik ja koolinõunik Ernst Enno. Tuleb külastada neidsamu koole, jutelda paljude nendesamade õpetajatega, magada neilsamul diivaneil kui aasta kolme eest koolinõunik Enno. Õhtustel jutlemistel on kaldunud jutt sageli endisele Läänemaa koolielu juhile. Neist kõnelusist on kujunenud pilt Ennost, küll lünklik, aga mitmepalgelt valgustatud ja elulähedasem, kui seda annavad võrdlemisi arvukad artiklid kirjanikust.

Alljärgnevas ülevaates on kasustatud neid meeldejäanud jooni, kuid kaaluvam osa materjalist on saadud koolimehe omaaegseilt kaastöölisilt, peamiselt tema rajooni kuulunud õpetajailt. Kirjalikule palvele, saata mälestusi kadunud koolitegelasest, on seni vastanud 20 õpetajat. Olgu neile siin lausutud soim tänu. Juba see kokkutulnud materjal võimaldas saada seniavaldamata andmeid Ennost, mis pakuvad olulist lisa seni üldiselt tuntuile. Loodetavasti saab seda pilti tulevikus täiendada.

Järgnev episoodiline pilt Ernst Ennost on küll võrratult argipäevasem ja inimlikum kui palju, mis on temast varemini avaldatud. Sel puudub nekroloogi pidulikkus, jah, üksikuid negatiivseidki jooni on riivatud. Kuid andmete kokkuvõtja ei pidanud vajaliseks ainult ühekülgne olla. Kõik isikud, kelle mälestusi on kasustatud, suhtusid austuse ja tunnustusega Ennosse kui isiksusse. Ei peaks sellepärast ka objektiivne mitmekülgsete elulooliste faktide avaldamine tunduma kuidagi kirjaniku kuju pisendamisena.

Allpool on välditud isikuid ja kohti nimetamast. Need ütleksid kaugemalseisvale lugejale vähe, koha peal oleksid aga vahest liiga tänapäevased.

Teatavasti asus Ernst Enno Haapsalusse 1919. aastal. Algul oli ta ainsaks koolinõunikuks maakonnas, mistõttu ta tegevus oli liiga laialdane, et seda kuidagi rahuldavalt täita. Sõda oli Läänemaal koolielu enam laostanud kui teisis idapoolsemais maakondades. Seisid siin ju mitmel pool Vene väed aastaid koolimajades ja okupatsiooniaeg Hiiumaal algas juba 1917. a. sügisel. Korraldavale ametnikule tekitas suuri raskusi liiklemisvõimaluste puudumine. Haapsalust Läänemaa lõunapiirini tuleb sõita sadakond kilomeetrit, põhjarannale umb. 50. Enno ametisse asumisel ei olnud kasustada mingit muud sõiduvõimalust kui vallaküüt. Laevühendus iseseisvuse algaastail Hiiumaaga oli vilets. Aga ka Hiiumaal tuli veel 70 kilomeetrit matkata, ennekui jõuti kaugeima koolini. Neis oludes ei suutnud koolinõunik kõiki koole aastas kordagi külastada.

Hiljemini, kui Läänemaale ametisse võeti veel teine koolinõunik, jäi E. rajooniks Läänemaa põhjaosa, piiriga Tallinna—Haapsalu raudteeni ja Läänemaa külge kuuluvad saared. Kuid ka hiljemini, kui liiklemisolud paranesid tunduvalt, jäi E. rajoon selles suhtes üheks halvemaks terves Eestis. Raudteed kasutada sai ainult piiratult, 4—5 kooli külastamisel, ja ükski omnibuseliin ei läbinud piirkonda. Liiklemisvahendiks jäi ikka ainult hobune. Peale selle tegi liikumise raskeks vajadus revideerimisreisudel mereteed kasustada, sest rajooni kuulusid Läänemaa saared — Hiiumaa, Vormsi ja Osmussaar. Neil saaril asetsesid pooled rajooni koolest: Hiiumaal kuni 30, Vormsis 5 ja Osmussaarel 1. Laevühendus Hiiumaaga oli tülikas. Pahatihti tuli sõita tormise merega ja veel öösiti. E. aga ei kannatanud merd sugugi ja lainetuse puhul olnud ta mõnikord merchaigusest poolsurnud: haigustunud kohe, kui laev Rohuküla või Haapsalu sadamast välja sõitnud, ja toibunud alles Heltermaal. Aga ka ilusa ilmaga on sõit Hiiumaa vahel küllalt väsitav. Kustki Emmaste või Kärda kandist väljub omnibus kesköö ajal, et hommiku poole ööd saabuda Heltermaa sadamasse. Seal tuleb oodata laeva ärasõitu, millele järgneb üle tunni kestev öine meresõit, siis rongi ootamine Rohukülas, ja alles hommikuks jõuab matkaja terve öö kestnud vintsutuste järel Haapsalusse.

Veel täbaram lugu oli Osmussaare külastamisega. Sügiseti ja kevaditi on sealne meri peagu alati tormine. Ühendus mandri ja Osmussaare vahel — mereteed on Põõsaspealt (Spithamist) Osmussaarde 12 km — on võimalik ainult paadiga. Varemmail aastail polnud mootorpaategi ja tuli sõita purjekal. Peale

üksikute juhtude ilusa ilmaga lamanud E. neil sõitudel raskesti haigena paadis. Saarel tuli kilomeetrit kolm jalgsi koolini minna ja mõne tunni pärast jälle niisamasugust piinarikast tagasisõitu alata. E. saabunud mandrile tagasi neilt retkilt tavalisti viimсени kurnatult. Polnud aga võimalust puhkama jääda, sest ees oli veel pikk ja aeglane sõit hobusel Põõsaspealt Haapsallu — 50 km. Osmussaare reisust toibumiseks pidanud ta küll vahel paar päeva lebama Põõsaspea koolimajas voodis, ennekui suutis jätkata matka. Paaril juhul olnud meri aga nii kõva, et E. katkestanud sõidu ning pöördunud teelt tagasi.

Hiiumaale ja Vormsi pääseb talvel hobusega üle jää. Sõidutingimused, mis tunduvad raskustega harjunud randlasile vahest normaalsed, on küllaltki vaevarikad. Rääkimata kõledast külmast jääväljal, täiesti varjuta tuule ja tuisu käes, tuleb matkameestel ületada sageli jääpragusid või kevade poole läbida jääle kogunud veelamme. Kui põlvini märjalt pääsetakse üle, ollakse veel hästi üle saadud. Neid raskusi pidi kaasa tegema mees, kelle tervis halvenes aasta-aastalt, ja pärast väsitavat sõitu üle merejää ei oodanud ees puhkus, vaid paari- kuni kuuenädalane vintsutus koolimajast koolimajja, ööbimine improviseeritud magadisasemeil ja võõras ning sageli korratu toitumine. Rahu sai matkaja seejuures vaid öötundidel, sest pererahvale oli külaline vaheldustpakkuvaks uudsuseks, külaline ise aga oli pidanud juba nädalaid „lõbustama seltskonda“ igal õhtul uues kohas. Ja ometi armastas E. oma rajoonist just Hiiumaad. Ta asunud seal nädalaid paigal: mitte reisuraskusi kartes, vaid et talle meeldinud saare loodus, rahvas ja õpetajaskond. Paaril korral jutustanud ta, et kavatsevat samme astuda teise Lääne-maa koolinõuniku asukoha toomiseks Hiiumaale.

E. tervis viimaseil aastail ei oleks lubanud pidada üldse enam sellist alalist liikumist nõudvat ametit, nagu seda on maakoolinõuniku oma. Ka omnibusesõitu polevat E. kannatanud ja mõnikord läinud ta süda halvaks saanilgi. Seepärast matkanud E. sageli kilomeetritepikkusi teid ühest koolist teise jalgsi.

Alati aga ei olnud need jalamatkad siiski tingitud vajadusest. Kui E. nädalaid Hiiumaal viibis, jäid talle vabaks pühapäevad. Neid kasustanud ta jalarännakuiks. Ja sel puhul polevat ka kiirustanud järgmisse ööbimispaika, vaid matkanud pikki, kuni paarikümnekilomeetriseid maid, et võimalikult kaua viibida looduses. Mõnikord matkanud ta rannajoont mööda, käies maha kõik kõverad neemeotsad ja lahesopid. Sääraseid jalutus-

käike harrastanud E. kevaditi, kui ilmad olid soodsad. Ka peatudes koolimajades pühapäeviti, oli ta pea terved päevad metsas ümber jalutanud. Neil matkadel on ta sageli loonud luuletisi: nagu ta ise ütelnud, tulnud talle looduses ilusad mõtted. Et neid kohe kirja panna, selleks kandnud ta alati paberilehekesi taskus.

E. looduseharrastus ei olnud kuidagi loodusesõbra teaduslik huvi. Hoopis selle vastu ta floristilised ja faunistilised teadmised olnud väga piiratud. Kuid ta nautis loodust esteedina, enda sõnade järgi kuulas looduse salajuttu. Eriti armastas ta lilli. Kevadel metsas jalutades peatunud ta pea iga vähemagi õie juures ja imestlenud selle ilu.

Looduses viibida armastanud E. eriti hommikuti. Enne kantseleisse minekut taotsenud ta teha pikki jalutuskäike linna ümbruses või istuda Haapsalu Õhtu kaldal väikeses puistikus: sinna kavatses Haapsalu Kaunistamise Selts püstitada kirjani-kule mälestussamba.

Tunniandjana käies seminaris Uuemõisas (3 km Haapsalust), läinud ta vahel õige vara sinna, et veel enne koolitöö algust veeta tunni koolipargis. Üks tolleaegne seminarist jutustab ühest niisugusest juhust: „Varane maihommik Uuemõisas. Tõusin selle päeva köögitöölisena aegsasti, et minna karjalauta piima järele. Uksest õue astudes silmasin joonistamisklassi kohal puude all oleva kokkuriisunud puruhunniku juures istumas halli kogu. Pidasin öövahiks. Kavatsesin lähemalt mööduda ja vaadata, mis ta seal toimetab prügihunnikul. Lähenedes alles märkasin, et pole see öovaht, vaid Enno. Istus purudel, taskuraamat lahti põlvedel, pliiats käes. Sügavas mõttes. Ei söandanud teda segada. Küllap valmis mõni luuleteos linnulaululises hommikupäikese kullas. Oli tulnud Haapsalust varakult Uuemõisa, kell polnud veel viis. Tundide alguseni oli aega küllalt, need algasid harilikul ajal. Ei tulnud segama vaikset koolimaja, vaid ootas õues, kuni maja ärkab...“

Välimuselt oli E. tagasihoidlik ja nagu mõned ta kaastöölised leidsid, liigagi tagasihoidlik koolinõuniku kohta. Ta kandis peagu eranditult halli kodukootud, veidi halvalõikelist ülikonda. See rõivaste värv oli nii tavaline, et „hall“ jäi alaliseks atribuudiks E-le. Jalas ümmaraotsalised, vanamoelised nõörsaapad, kollakas vihmamantel üll, käes kollane vineerist kartong — nii liikunud revident koolist kooli. Hiiumaale saabunud E. hilissügiseti harilikult suures paksus palitus, millele oli üle tõmmatud valge puldanist mantel, peas karvane talimüts, käes

3—4 käsikohvrit. See valge mantel olnud Hiiumaal nii tuntud, et külamehedki teadnud selle nägemise järgi informeerida õpetajaid koolinõuniku liikumisest.

E. püüdnud oma ametisõitudel võimalikult vältida teiste inimeste tülitamist. Kui ta vahel hommikul liiga vara saabunud kooli, istunud ta kannatlikult väljas, et mitte tarbetult vara tülitada õpetajat, seejuures hoolimata hädaohust oma tervisele. Üks Hiiumaa õpetaja jutustas, kuidas kord tormisel ning sajuisel sügiseööl bussil saabunud E. istunud tundi kolm lahtisel rõdul, enne kui õpetaja avastanud juhuslikult külastaja sealolu ja viinud poolkülmavõetu tuppa.

Käitumiselt olnud E. lihtis, kuid võinud ka galantne olla, ja seda just peenemate daamide suhtes — siis olevat endise korporandi kummardus olnud laitmatult kavalerlik.

Avalikke austusavaldusi, niisamuti ka esinemist püüdnud E. vältida. On üldiselt tuntud ta põgenemine tervituste ja austusavalduste eest 50. sünnipäeval. Kuigi oli koolitöö vaheaeg, ilmus koolinõunik ootamatult Hiiumaale, kus võtnud endale Heltermaa teemajas paariks päevaks korteri. Juhuslikult kohatud õpetajale seletanud E., ta tulnud Hiiumaale, et Vohilaius uurida maatõugu hobuseid ja varssu. Mõnepäevase paos viibimise järel sõitis ta tagasi Haapsalusse. Hiljemini põhjendanud ta oma kõrvalehoidu sellega, et kuna ta on olnud sunnitud lahkuma kirjanduse radadelt, siis tundunud temale selline juubeldamine pilkamisena. Küll oli ta aga kahetsenud, et ta pidi seejuures petma teda tervitama tulnud lapsi.

Teenistus oli E-le raske juba algusest peale. Saabunud Haapsallu tolleaegse Läänemaa Haridusosakonna juhataja E. Veidermanni kutsel ja riigikoolinõunik F. V. Mikkelsaare vahendusel, pidi vastne koolinõunik tunnistama, et tal puuduvad uueks ametiks igasugused kogemused ja et eesti algkool, selle korraldus ja sisu on talle võõrad. Esimesele revideerimisreisule kutsus ta kaasa haridusosakonna juhataja, kes oli kauaaegne algkooliõpetaja. Esimeseks revideeritavaks kooliks oli Viikla algkool. Seal küsitlenud lapsi Veidermann ja koolinõunik kuulanud pealt, järgmises koolis võtnud ta aga ka ise sõna. Ent E. võttis Läänemaa koolielu ülesehitamise endale südameasjaks ja saavutas varsti nii tulemusi kui tunnustust.

Vähemalt algul oli luuletajal raske ohjendada end asjalikes kantseleilikes raames. Nii vastanud ta kord, olles koolivalitsuse juhataja asendaja, mingi Haridusministeeriumist saabunud eba-meeldiva järelepärimise peale lakooniliselt: „Läänemaa Maa-

valitsuse Haridusosakond ei mõtle niisuguste kirjade peale kõssatagi.“ Sellise stiili tõttu antud asi ülemalt poolt prokuröri kätte, kes aga lõpetanud asjakäigu.

Oma ülesandeid täitis E. kohusetruult, ka veel haigestpeast, veidi enne oma surma. Veebruari algul 1934. a., vaevalt kuu enne surma, käis ta Oru, Uugla ja Seljaküla koolis. E. oli siis juba täiesti haige ja jõuetu. Kurtnud valu silmades, kõrvades, kopsudes ja südames. Teel sai ta veel külmetada ja nii võttiski haigus järsu pöörde halvemale, mis lõppes surmaga. Viimasel matkal olnud E. veel eriti rõhutud, sest ta muretsenud oma tuleviku pärast: käsil olid just koolinõunikude koondamised ja ümberpaigutamised ja E. kartnud, et see riivab ka teda.

Üldse pidurdas järjest halvenev tervis üha enam E. tööjõudu. Ta kannatas rasket kõhukatarri, seda koolinõunikude kutsehaigust. Aastaid oli ta taimtoitlane. Viimasel ajal pidanud ta reisudel linaseemneid taskus ja närinud neid, sest see aidanud kõhtu korras hoida. Energia saavutamiseks sõi ta palju sibulat, mida ta kandis siidpaberisse mässitult alati kaasas.

Revideerimisreisudel külastas E. koole tavaliselt kaks korda aastas. Sügisel jälgis ta eeskätt õpetajate tööd tunnis, koolis tehtud korraldusi ja muid jooksvaid asju, kevadel kontrollis õpilaste teadmisi. Selleks andis ta kirjalikke töid emakeeles, matemaatikas ja ka saksa keeles. Tööd vaatas ta pealiskaudselt läbi klassis mõnd igavamat tundi kuulates ja võttis need siis koju kaasa. Kui mitmenädalane revideerimisring oli läbi, viis koolinõunik kilode viisi pabermaterjali kaasa. Selle läbitöötamine hiljem röövis suurema osa suvisest koolivaheajast.

Revideerimisele püüdis E. tulla ootamatult, mis aga õnnesus harva. Koolimajja tuli sageli kõrvalukse kaudu, et näha majaelanikkude igapäevast liikumisteed. Klassis segas end vähe tunnikäigusse, ei küsitlenud kuigipalju õpilasi ega jälginud alati klassi tegevust. Lemmikaineiks olnud tal kodulugu, emakeel ja usuõpetus. Ka inglise keele õpetust jälginud ta huviga ja poetanud vahel kõne sekka mõne ingliskeelse lause või tsitaadi. Ajaloo vastu E. huvi polevat tundnud ega viibinud ka neil tundidel kaua. Looduseõpetuse kohta kaevanud ta, et ta kõik unustanud, mis oma aegu Tartu reaalkoolis õppinud, — seepärast ei huvitunud ta ka selle aine õpetamisest. Kord viibinud ta klassis, kus õpetaja käsitletud parajasti kehade erikaalu. Koolinõunik seletanud omalt poolt, et ka hingel on oma erikaal ja et keha muutuvat peale surma kergemaks. Tal oli kalduvus jälgida õpetaja tööd klassiukse tagant ja seda võtet

soovitas ta ka mõnele koolijuhatajale. Hea meeoleolu puhul käskis ta revideerimispäeval lapsed varemini koju lasta, niisamuti laskis ta teha ka haigena kooli külastades.

Revideerimise tulemustest armastas E. kõnelda vähe. Suuri etteheiteid ta õpetajale soovida jätva töö kohta ei taotsenud teha. Paari-kolme viimase teenistusaasta kestel oli ta puudulikuks hinnanud 2—3 õpetajat. Hinnates töö tulemusi arvestas ta olukorda, milles õpetaja töötas. Nõu andis ta meeeldi, kuid ei sundinud oma arvamust peale. Ütelnud oma seisukoha, lisas ta tavalisest juurde: „Mina ei sunni, et Teie peate nii tegema, aga mõtelge selle seletuse üle natuke järele, sest ka nii võiks toimida.“

E. polnud mingi pedagoogiliste töekspidamiste propageerija või elluviija. Kooliuuenduslikku liikumisse suhtus ta eitavalt ja mõnigikord olevat ta suure lõbutundega ironiseerinud ühe oma kolleegi sellesuunaliste harrastuste üle. 1926. a. olnud ta siiski vaimustatud üldõpetusest. Viis aastat hiljem olnud ta aga sellest täiesti pettunud, nimetanud seda süsteemituks ajaraiskamiseks. Huvitavaid võtteid, mida ta näinud mõnes koolis, soovitanud ta ka mujal tarvitusele võtta. Koolikorras nõudis ta autoriteetselt käitumist ja talle meeldis vali kord. „Kärbse lendu peab kuulma klassis,“ seletanud ta kord.

Kui õpetajate suhtumine E-sse kui isiksusse on üksmeelselt tunnustav, siis teda pedagoogina hinnates lähevad arvamused mõnigikord diametraalselt lahku. Ühelt poolt eriti vanemad meesõpetajad hindasid teda suure koolimehena, teiselt poolt aga mitmed noorema generatsiooni õpetajad, kaugeltki mitte lugupidamiseta suhtudes oma endisse juhisse, leiavad põhjust märkida ta subjektiivsust töötulemuste hindamisel ja üldse suhtumises õpetajaisse kui ka kindlate ja tunnustust väärivate seisukohtade puudumist metoodilisis küsimusis. Vastu vaielda neis küsimusis koolinõunikule olevat olnud võimatu, sest ta võtnud seda isikliku haavamisena.

Üksmeelselt hindavad õpetajad E-t kui heatahtlikku, sõbralikku, isegi kui isalikku ülemust, kellele oli südamelähedane allujate hüveolu. Esimest korda said seda tunda Läänemaa õpetajad Vabariigi algaastail korraldatud suvekursuste eksamite puhul, kus Enno Haridusministeeriumi esindajana näitas katseile ilmunuile äärmist vastutulekut. Sellega lõi uus ametnik endale õpetajaskonnas kohe suure populaarsuse. Niisamasugust vastutulekut näitas E. rootsi õpetajaile 1921. a. Pürksi põllutöökoolis korraldatud kursuste puhul eesti keele eksameil. Puudu-

likkude teadmistega õpetajaid julgustas ta eksamile minema ja laskis need siis ka eksamil läbi. Ta tundnud alati suurt heameelt, kui saanud kedagi aidata. Pärast suurt õpetajate koondamist kriisiaja algaastail lausunud E. rahul olles: „Jumal tänatud, sain siiski viimaks niikaugele, et kõik minu rajooni õpetajad said kohad!“ Sattus õpetaja seltskonnaga vastuollu, lahendas E. tüliküsimused harilikult mõlemapoolseks rahuloluks.

Kuid heatahtlik oli E. ainult niikaua, kuni ei tekkinud vastuolusid. Ta solvus äärmiselt kergesti ja võis hakata siis vastast vihkama. Eriti hell oli ta siis, kui teda riivati kui luuletajat. Kibestus E. ka sellest, et teda sageli ei mõistatud. Teda peeti mitmegi isiku poolt naiselikuks sonijaks. E. teadis seda ja muutus nende suhtes teravaks. Ta ise oli lausunud: „Mind ei mõisteta, sellepärast poen teravuste taha.“ Kuid E. teravus ei olenenud igakord enda siseilma kaitsest: ta solvus ka siis, kui tema näpunäiteist hoolimatult mööda mindi.

Teravusi tekkis E-l mitmete õpetajatega viimaste poliitiliste tõekspidamiste pärast. Ta ise ei võtnud osa poliitilisest elust. Vaateilt olevat ta olnud võrdlemisi konservatiivne. E. suhtus õpetajate poliitilisse tegevusse üldse eitavalt, eriti aga ei sallinud ta pahempoolset maailmavaadet, ja sotsialistlikus parteis aktiivselt kaasa töötavate õpetajatega oli tal mitmel korral teravusi. Paaril juhul tekkis avalikke kokkupõrkeid õpetajatepäevadel, ja siis said asjaosalised tagantjärele tunda koolinõuniku kõva kätt. Raske oli E-le teenistus eriti sellal, kui Maavalitsuse Haridusosakonda juhatas sotsialist Tänav, kes soodustas pahempoolse maailmavaate tungimist koolidesse. E. ei olnud mingi kompromisside mees ja tal olnud väga raske taluda sellist õhkkonda. Teravuste tekkides olnud E. paindumatu ja järeleandmatu, näit. ütelnud ta kord ühele oma rajooni õpetajale: „Poiss, vaata, viha ma küll ei pea, aga Ernst Enno ei kingi kellelegi!“ Aja jooksul leppinud ta oma vastastega jälle, kuigi mitte alati.

Õpetajailt nõudis E., et need olgu peajagu kõrgemad oma ümbruskonna elanikest, eriti külas. Sedasama püüdis ta ise olla õpetajaskonna suhtes. Õpetajate eraelu jälgis ta ja tundis peenusteni. Nii teadis ta enne teisi õpetajate perekonnaseisu muutmisest, millele kulutas iga õpetaja oma raha, vaba aja, milline oli ta poliitiline meelsus, rääkimata õpetaja seltskondlikust tööst. Informatsiooni hankimisel kasustanud ta küüdimeste ja teiste külameeste abi. Muidugi tekitas see õpetajais pahameelt, mida suurendas veel asjaolu, et kuulnud andmeid jutustati järgmises koolis.

Mõnikord kaldus E. juhtima ka õpetajate eraelu. Nii on ta Hiiumaal teenivaile naisõpetajaile soovitanud abielluda kohalikkude noormeestega. Mõnel puhul oli ta hoiatanud õpetajaid abiellumast, kui abiellujad tema arvates teineteisega ei sobinud. Kui abielu aga teostunud hoiatustest hoolimata, lõpetanud E. oma sõbraliku vahekorra nendega.

E. armastas lapsi ja lapsed teda. Ta omas haruldast oskust lapsi käidelda ja nendega huvitavalt vestelda. Koolide revideerimisil oli ta laste vastu lahke ja sõbralik, mõnikord silitas neil pead. Lapsed lausa ootasid koolinõuniku tulemist ja kui ta käies koolis vahel ajapuudusel jätnud mõne klassi külastamata, olnud lapsed kurvad ja lohutunud alles siis, kui õpetaja lubanud, et järgmisel külastamisel tuleb koolinõunik ka nende juurde. Klassis vaatles E. lapsi, püüdes nende välimuse järgi otsustada, kes neist on alkohoolikute lapsed või missuguseks kujunevad nad tulevikus. Laste ettevõttest sai E. kergesti pisaraini liigutatuks. Eriti kergesti viis teda pisaraini laste laul. Oma teenistuse algpäevil kutsunud ta kord Lihula algkooli vanemate klasside õpilased pärast tunde ühte klassiruumi kokku. Seal rääkinud ta lastele kooli kasust ja inimese ülesandeist. Lõpetanud kõne, teinud E. väikese pausi, et lahkumissõnu ütelda. Seda aega kasustas juures olev lauluõpetaja ja algatas laulu, mis oli külastaja enese sõnadega. Sügava liigutuse mõjul veeresid E. palgele pisarad. Vahel on saanud E. ka tundides pisaraini liigutatuks, nii et katkestanud tunni kuulamise, ja kord ühes Hiiu koolis ütelnud revident, kes pole suutnud hoiduda pisaraist: „Preili juhataja teab, kus asuvad inimeste pisarate allikad ja kuidas neile ligi pääseda.“

E. lastearmastust illustreerib muu hulgas järgmine episood. Läänemaa seminaris oli mingi piduõhtu. Külalistega vesteldes astub sisse direktor Õunapuu ja, lasknud silmad käia üle esimeste ridade, saadab korrapidaja kedagi otsima. See algab E. otsimist. Pika otsimise peale leitakse ta rõdult mudilaste keskest. Käib jutt laste elust, mängudest, sõpradest jne. Vestleja näol peegeldub lapselik rõõm. Usaldavalt avaldavad väikesed oma rõõme ja muresid võõrale härrale. E. omalt poolt jutustab väikestele ka midagi meelepärast. Hoolimata piduperemehe kutsest ei raatsinud E. lahkuda laste hulgast, vaid eelistas etenuste jälgimise ajaks jääda laste keskele.

Tunniandjana seminaris suutis E. endale luua õpilaslike sõpru, kes imestlesid ta aatelisust. Osa õpilasi suhtus aga nii tundidesse kui ka õpetaja isikusse irooniaga.

Ka täiskasvanuisse mõjus läbikäimine E-ga õilistavalt ja ülendavalt. Keegi õpetaja kirjutab: „Enno oli hea inimhinge mõistja. Temaga kõneldes jäi midagi ilusat hinge. Mõni tema poolt väljendatud lause saatis sind kaua. Tihti pidid mõtlema sellele. See tiivustas, see julgustas, see aitas väiklustest üleolevalt mööduda.“

E. oli veendunud karsklane. Läänemaa seminaris, kus ta oli ajuti tunniandjaks, õhutas ta karskusringi asutamist ja toomis hiljem selle ringi nõuandjana ja toetajana. Sageli käisid seminaristid-karskusringi juhid E. korteris nõu pidamas. Ringreisudel pidas E. karskuskõnesid lastevanemaile, aga ka teisile kohapealseile elanikele. Kui E. oli kuski avalikult kõnega esinemas, alanud ta sageli nõnda: „Teie juba teate, et kui Enno kõneleb, siis kõneleb ta tingimata ka karskusest. Teen seda ka täna...“

E. pidas laste arenematus ja defektsuse suurimaks põhjuseks alkoholi. Õpetajailt nõudis ta, et need oleksid täiskarsklased. Ta soovitas neile asutada kohapealseid karskusseltsi ja -toimkondi. Viimaseil aastail võtnud E. heameelega veidi veini oma kõhurikete arstimiseks. Teiste pealekäimisel võtnud ta mõnikord ka viina.

Peale karskussisuliste kõnede pidas E. veel loenguid kasvatustlikest, usulisist ja seksuaalalale kuuluvaist küsimustest. Kõned võetud tavaliselt hästi vastu, ainult vahel pole kuulajad ettekandjat õieti mõistnud. Nii pidanud E. kord ühes Hiiumaa lääneranniku külas kõne seksuaalküsimusist, ja sealsed naised rääkivat praegugi veel, kuidas üks härra käinud neile roppu juttu ajamas.

Loenguil püüdis ta sisendada kuulajaile mõtteid enesekasvatuse vajadusest. Mõnikord olid teosoofiasse kalduvad kõned, ette kantud raskepäraseis pikkades lausetes, lihtsaile kuulajaile vaevu arusaadavad. Aga selliseid ebaõnnestumisi polnud tihti. Loenguil oli E. teiste arvamuste ja arvustuste suhtes hell ja keeldus kuulajaile sõna andmast, sest piasjalinegi teisitiarvamine võis teda hingepõhjani solvata. Muidugi ei kandnud aatelised karskuskõned oodatud vilja, kuid E. otsis kõnede kaudu kontakti rahvaga ka väljaspool kooli, tahtes töötada vahenditu rahvakasvatajana. Hiljem, tervise halvenedes loobus E. kõnede pidamisest.

E. oli sügavalt usklik inimene. Revideerimisreisudel kandnud ta Piiblit kaasas. Seda lugenud ta enne tundidesse minekut ja palvetanud vaikselt. Kooles külastas ta sageli usuõpetus-

tunde. E. ei leppinud, et mõnes koolis õpetasid usku õpetajad, kes ise olid leiged usulisis küsimusis või koguni ateistid. Mõnel pool oli ta soovitanud õpetajaile avalikkude palvetundide pidamist. Läänemaal lakkavaisse lahkuskudesse suhtus E. heatahtlikult. Tihti käinud ta lahkusuliste palvelais. Sektantide jutlustajaid hinnanud ta enam kui luteri usu pastoreid. Eriti suures lugupidamises olnud ta silmis Hiiumaa baptistijutlustaja K. Kaups.

Kui kord keegi õpetaja kaevanud, et tal seltskondlik töö ei minevat, sest naaberkooli õpetaja on palvevend ja lugija, ütelnud E.: „Kui mina oleksin Teie kohal, siis hakkaksin ka palvevennaks ja lugijaks, sest õpetaja peab arvestama ümbrust.“ E. vahekorda lahkusulistega iseloomustab ka soe järelehuud Eesti baptisti koguduste häälekandjas „Teekäija“ nr. 5, mais 1934. Seal märgiti, et E. „... oli meie [baptistide] liikumise ja mitmete vendade isiklik sõber. Oma usuvaadetelt ta siiski hoidus teosofia ja vanade india usundite poole... Enno oli kõik filosoofilised võimalused läbi katsunud, teosofia ja yoogaga tõsiselt katsetanud. Viimases võitluses need troosti ei pakkunud. Ta võttis vastu lihtsa evangeeliumi sõna kaudu lunastuse Kolgatal ja Kristuse risti väe. Oma sisemise rahulduse ja surma röömu omandas ta Kristuses. Tema silmis valude keskel säras püha röömutuli, kui teatas oma õele, et on oma lõpliku rahu ja kõigi probleemide lahenduse leidnud Jeesuses...“ Baptisti palvemajade uste taga mürgeldavate poiste kohta sõnanud E.: „Nii kaua nad seal palvemaja ukse taga mürgeldavad, kuni ise sinna sisse langevad.“ Üldse oli ta leplik kõikide uskude vastu ega sallinud, et keegi teise usu vastu midagi halba ütleks. Tema vaade oli, et usklik inimene ei saa olla halb, ükskõik millisesse usku ta kuulub.

Oma usulisi ja eluvaatelisi seisukohti avaldas E. jutledes õpetajatega. Õhtuti koolimajadesse ööbima jäädes taotsenud ta vahel tundide kaupa kõnelda. Kõnelnud E. vaigse kahiseva häälega, nagu surudes seda kustki välja, poetades vahele mõttepause. Rääkinud palju oma noorusest, lapsepõlvkodust, kuid ta lemmikteemadeks olnud usulised ja eluvaatelised küsimused, siis ka psühholoogilised, metafüüsilised ja müstilised probleemid. Detailid on kuulajad aja jooksul muidugi unustanud, seepärast ei saa katkendlikkude mälestuste järgi mingit tervikpilti E. usulisist ja eluvaateist. Üksikuid jooni siiski.

Ta uskus, et iga inimese elu ja saatatus on ette määratud sündimisel, olenedes tähtede seisust ja Jumala tahtest, kes määrab

juba alguses inimese sündimispäeva. Ta olevat kavatsenud lasta oma tütrele horoskoopi seada ja talle mingi talisman muretseada, mis hoiaks tüdrit õnnetuste eest. Ka pidi inimese saatust lugeda olema käejoontes. Niisamuti oli inimese nimi E. arvates väga oluline, sest sellest pidi olenema isiku iseloom ja saatust. Üldse pidi tema arvates olema palju muidki müstilisi sidemeid asjade ja saatuste vahel.

Otsustav tähtsus inimese kujunemisse on E. vaadete järgi ema käitumisel raseduse ajal ja mõjudel, mida ta võtab sellal vastu. Missuguses meeolus ja tegevuses on ema, seesugune kandub ka lapsele. Kui ema näit. ehmub ussist või koerast, siis võib laps endale saada ussi nilpava keele või koera irvhambad. Lapsest kasvab kõlblas isik, kui ema raseduse ajal on kõlblas ja täiuslik. Andekate laste saamise kohta oli E-l oma teooria, millest ta mitmel pool kõnelnud naistele. Nimelt peab ema kandmise ajal püüdma ammutada võimalikult sügavamaid hingelisi elamusi, sealjuures mõeldes lapsele: kuulama muusikat, vaatama kujutava kunsti teoseid, lugema luuletisi jne. — ja seda nii, et tunneks hingepõhjani liigutust ja naudingut.

Kord avaldanud E. oma kõnes, et inimelu väärtus seisab selles, et valmistada juba siin maa peal elades endale taevast keha, s. t. inimese mõtted, püüded ja tahted olgu nii õilsad, head ja täiuslikud, et surres ta väärriks igavest elu. Hauatagust elu uskus E. kindlasti. Seal vabaneb hing kõigest maisest ja jõuab täiussele. Pärast surma teeb hing pikema puhastusretke ja saab õndsaks seitsmendas taevas.

On üldiselt teada E. huvi idamaiste uskude vastu. Budhismi hindas ta võrdseks ristiusuga. Ta seletas, et idamaised targad ja vaimulikud on jõudnud väga kaugele oma kõigeteadmises. Nad suudaksid teostada ka neid tehnilisi saavutusi, mida tuntakse Euroopas, kuid nad ei taha teha neid teatavaks laiemaile hulkadele, et vältida kuritarvitusi ja muid kahjusid. Nii Piiblis kui ka budhausu pühis raamatuis kõneldakse peidetud mõtete kaudu, sõnasõnaliselt võttes ei leia neist palju. Nende mõistmiseks on vaja palju mõelda ja kui on kuskil leitud lahendus, teatava raamatu peitiseloom, siis on avatud kogu raamat. Ka Piibel vajab tõlgendamist. Üldse vanus raamatuis on sel viisil mõtted peidetud, et teadus ei läheks massi kätte, vaid püsiks väljavaliitud teadlaste-preestrite seisuse käes. Oleviku kohta tähendanud E., et praegusaja õnnetus on see, et teadus antakse kõikide kätte: sel teel pääseb teadus võitlema iseenda vastu. Vanasti võeti teadlaste-preestrite seisusse äärmiselt palju filtri läbi uusi

liikmeid, kes siis pidid vandega töötama teaduse hoidmist oma seisuse käes. Viimasest on säilinud riismeid nõidade ja teadjate juures. Need tunnevad vanaduses suurt piina, kui ei saa edasi anda kellelegi oma teadmisi. E. uskus, et inimene võib oma sisemise jõuga, silmade kaudu või manamise teel teisi mõjustada. Muu hulgas uskus ta ka luupainaja olemasolu, võttes seda psüühiliste mõjude tulemusena.

Ühenduses usuliste vaadetega olnud E-l ka omapärane käsitus päikese mõjust inimesele. Eriti suureks pidas ta hommikuse päikese tervendavat mõju. Ta on soovitanud silmahaigeile niisutada silmi hommikuses kastes ja siis neid päikese paistel kuivada lasta. Ka seesmisi vigu pidi päike ravima: ühele naistehaigust põdevale Hiiu naisele soovitanud ta valgustada allkeha hommikuse päikese paistel.

Vähem on E. jutelnud õpetajatega kirjanduslikel teemadel. Võib-olla ei käsitletud ta seda ainet meelsasti, võib-olla ei osutanud jutukaaslased küllaldast kirjanduslikku huvi. Siiski on ta mõnel pool võtnud kõne alla oma varasema kirjandusliku loomingu. Nii jutustanud ta kord oma luuletise „Koduigatsus“ saamisloost. Ta olnud tookord ametnikuks Tartu pangas. Olnud kaunis päikesepaistene suveilm. Toas tundunud nii kitsas ja tüütav. Arvud, mida ta pidanud kirjutama, olnud nii igavad. Kirjanik surunud pea käte vahele, sulgenud silmad — ja korraga näinud, kuidas kodus kaugete sinimetsade taga olnud valgeis õites ristikheinaväli. Ta haistnud koguni põllu lõhna. Siis valusat igatsust kõige selle järele tundes kirjutanudki ta oma „Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad...“

Kord revideerimisreisil Hiiumaal lugenud ta „Päevalehest“ H. Visnapuu kirjutise endast, kus artikli autor muu hulgas kirjeldas, kuidas luuletaja inspiratsiooni saamiseks pugevat vaiba alla. E. lausunud: „Küll on saabas! [E. tavaline kirumissõna olnud „saabas“; ta polevat kurja kunagi vandunud.] Niisugune võib inimese kas või hävitada. Ajalehed on ka ühed inimeste tapjad.“

E. avaldanud arvamuse, et luuletisi peaks vähemalt 2—3 aastat laualaekas hoidma, et neid aeg-ajalt täiendada ja parandada ja alles siis trükki anda. Temal olnud kunagi valmis luuletiskogu „Tatiseened“. Õnneks laitud K. A. Hindrey selle avaldamise. Hiljemini olnud autor isegi veendunud, et arvustustules poleks sellest midagi säilinud. Vahel lugenud ta ette oma äsjavalmunud luuletisi.

Enda luuleteoste loomist võrrelnud kirjanik sünnitamisega.

Inspiratsioonid tekivad olevat tundnud ta ääretut tuska, ja kui siis luuletis oli sõnastatud, määratud kergendust. Kuid peale seda tundnud ta end vaimselt ja füüsiliselt nõrgana, nii et pidanud mõnikord voodisse jääma. Nähtavasti oli E. luule sünd kahesugune, sest vahel kirjutanud ta otse käigul värsse. Mitugi korda saanud ta kantseleis istudes mõnest kaasametniku naljast või tabavast lausest tõuke, surunud pea mõneks minutiks käte vahele — ja pea oligi valminud mõnerealine luuletis. Vahel katkestanud ta töö, läinud jalutanud viivu aias ja jälle saabunud luuletis. Need polnud küll alati mingisugused tõsisemad sünnitised, aga mingi mõtte riimidesse seadmine läinud E-l hõlpsasti. Kord istunud E. peale kantseleitunde haridusosakonna juhatajaga selle kabinetis. Viimane palunud kirjanikku luuletada laul Lääne Maavalitsuse juhtivaist tegelasist. E. toetanud küünarnukid lauale, peitnud näo peopesadesse ja hakanud dikteerima:

Läänemaal üks kuulus paar,
Ei mitte Nurk, Davidov, Saar,
vaid Veidermann ja Enno...

(Need olid tolleaegsed maavalitsuse tegelased.) Äkki koputunud keegi uksele ja sisse astunud võõras maamees. E. pole oma luuletist enam saanud jätkata. Nagu vabanduseks ütelnud kirjanik, et inspiratsioon on visa tulema, saabuvat paremini teki all.

Oma luuletajasaatuse traagika kohta ütelnud kord E. õpetajate koosviibimisel sõna võttes: „Arvate, et Enno võtab kuue seljast ja hakkab luuletama. Ei. Enno ei luuleta enam, sest ta muusa puged Läänemaa Koolivalitsuse paberivirnade alla ja sealt ta enam välja ei tulegi.“ Selliselt kurtnud ta mõnikord, et amet tas luuletaja hävitanud. Ometi pole ta tahtnud oma harrastusest täiesti loobuda. Plaanitsenud üksvahe muide oma „Hallide laulude“ teise trüki avaldamist, aga, nagu teame, see ei teostunud.

On selgusetu, mida tõlkis E. aastate jooksul ja kas sellest on midagi säilinud. Kantseleis oli E. vabal ajal pea alati tõlkinud mingisuguseid saksa-, prantsus- ja ingliskeelseid teoseid, kuid trükkis pole ta sellest midagi ilmutanud. Ka oma ametisõitudel vahel koolimajades ööbides on ta tundide viisi lugenud ja tõlkinud mingisuguseid raamatuid. Ühe õpetaja järelepärimisele seletanud ta puiklevalt, ta kirjutavat selleks, et teda lastaks rahul olla. Kui lugeda niisama, siis tuleb igauks pärima, mida ta loeb, aga kirjatöö vastu on respekt suurem.

Huvitava ja tahaks uskuda tabava iseloomustuse on andnud üks silmapaistvamaid E. rajooni õpetajaid: „Enno oli üksildane

rändur maailmas. Luuletaja, müstik, ennast kasvatada ja arendada tahtev, ülespoolepüüdev, tarkustihkav, Jumalaga ühendust otsiv vaimne inimene, kes põlgas maist ja materialistlikku, lihtne, hea, sõbralik, leplik ja tagasihoidlik, kellel olid omad kindlad töökspidamised. Ametnikuna mitte just kõige kohasem, kuid hoolas ja kohusetruu. Kui meile tundus palju temas arusaamatuna, veidrana ja ebakohasena, siis oli see tingitud sellest, et erinesid tema ja meie maailmad. Temas oli sügavust, kuhu meie ei näinud põhjani. Oma eesmärgi saavutamiseks polnud tal nähtavasti tarvis kaasinimesi, oma teed võis ta käia üksinda. Inimeste keskel liikus ta „vähima vastupanu teed“. Kehaliselt oli ta haiglane, nähtavasti jättis see haiglus ka jäljed tema hingesse.“

Villem Altkoa.

LUTSI MAARAHVAS A. 1936.

Laiema üldsuse teadvusse ulatus Lutsi nimi esmakordselt dr. O. Kalda uurimismatka puhul 1893. a. Oma matkamuljeist avaldas uuriija lühemaid reisirju „Postimehes“ 1893; teekonnal kogutud materjalid ilmusid kaks aastat hiljem pealkirja all „Lutsi maarahvas“ („Suomi“. Kolmas jakso. 12 osa. Helsingissä 1895). Mainitud teos, kärbitud ja rahvapärastatud kujul, ilmus ka „Postimehes“ (O. Kallas, „Üks surev eesti rahva oks. „Post.“ 1895, nr. 206—223) ja on jäänud lutsilaste kohta kirjutatust ulatuslikemaks tänapäevani. Lisaks sellele on ilmunud terve rida vähema ulatusega kirjutisi, mis siis vastavalt oma ülesandele esitavad üksikküsimuste detailsemat uuringut, isiklike muljeid või virgutust anduvale hõimutööle. Neist kui püsivama väärtusega nimetatagu ainult järgmisi. 1) Heikki Ojansuu kirjutis „Virolaiset siirtokunnat lätiläisalueella. Niiden lähtöpaikka ja aika“ (Suomen Tieteakatemia toimituksia, 1912), millest Villem Grünthal-Ridala on avaldanud eestikeelse kasinate omapoolsete kommentaaridega referaadi (Eesti asundused lätlaste seas. „Eesti Kirjandus“ 1912, nr. 8, lk. 320—328 — leivudest ja nr. 9, lk. 369—373 — lutsilastest). 2) Paulopriit Voolaine rohkeist kirjutisist mainitagu „Lutsi maarahvas 1925. a.“ („Eesti Kirjandus“ 1925, nr. 9, lk. 372—379), „Lutsi maarahva eestilisest liikumisest“ („Üliõpilasleht“ 1926, nr. 3, lk. 37—40), „Lutsi ja Koiva maarahvas“ („Soome-Eesti hõimualbum 1“, lk. 83—88). Need viimased esitavad üksikasja-

lisema antud hetkel lutsiliste või endiste lutsi külade loetelu, majandusliku ja haridusliku olukorra kirjelduse ja on võrretnud noore hõimuharrastaja lennuka paatosega. 3) H. Prantsu artikkel „Lutsi maarahva päritolu“ („Eesti Kirjandus“ 1928, nr. 9, lk. 489—494), mis esitab lutsilaste jutustamisviisis lutsilaste tõenäoliku päritoluloo.

Muud ilmunud kirjutised koonduvad enamikus kahe nime-taja alla: ühed, peamiselt vanemad, on kasustanud O. Kalda raamatut, teised — uuemad — P. Voolaine andmeid või ka mõle-mate omi. Nii on lutsi maarahvast puudutanud V. Reiman koguteoses „Oma maa“ (IV, lk. 413), M. J. Eiseni „Eestlaste sugu“, J. Meomuttel'i „Eesti asunik laialises Veneriigis“, 1900, A. Nigol „Eesti asundused ja asupaigad“, 1918, kõnele-mata ajakirjandusse pillutatud pikemaist või lühemaist kirjutis-ist (eriti P. Voolaine rohked lutsi-kirjad, mis on aastate jook-sul „Postimehe“ lugejaid tutvustanud lutsi elu-olu ja päeva-probleemidega).

„Lutsi maarahvas 1925. a.“ — selle pealkirja all avaldas P. Voolaine aastate eest oma muljed laialdasest lätistunud lutsi-alast, lootes, et seda on võimalik tagasi võita emamaa rüppe. „Lutsi maarahvas a. 1936“ — selle pealkirja all katsun tosin aastaid hiljem fikseerida oma muljeid lutsilaste väikesest veel lätistumata osast, teades, et sellegi saatuseks on paratamatu sulandumine enamusrahvusega. Kuigi ei taha korrata eelloen-datud Lutsi kohta käivat kirjandust, ei saa ometi mööduda lutsi maa, rahva ja selle mineviku põgusast iseloomustamisest vähem-päeva lugeja huvides.

Lutsi maarahvas, nagu seda keelesaart nimetatakse, asub Kagu-Lätis — Latgalias, Ludza linna ümbruskonnas, kergelt mägisel, rohkete järvedega kirjatud Lõuna-Eestit meenutaval maal, Läti vaimselt kangujäänuiimas nurgas, keset lätlastest, valgevenelastest, venelastest, poolakaist, juutidest jt. koosnevat rahvaste segu. Põhjasõja aegadesse, millest on rahvapärimuses veel rohkesti jälgi, lükkub ka lutsilaste siirdumine praegusse elukohta. Lutsi rahvapärimuses on sellele veel üsna arvukaid vihjeid, ja kohanimede võrdlemine näitab ka üsna täpselt kätte koha, kust on „maarahvas“ selle laastava sõja aegu oma praegusse asukohta toodud. Lutsis on terve rida haruldasi koha-nimesid, millele ei leia Eestis vasteid mujalt kui Võrumaa ida-sopist. Tõenäolikkult müüsid siis Vene väeülema krahv Šeremet-jevi salgad sõjavange, keda oli „lugematu hulk“, väelaagrile läheduses olevaile, sellal Poola valitsuse all seisvaile Latgallia

mõisnikele. Väiksemas hulgas ümberistutatult sulandusid võõrad peagi enamusrahvusega; suuremad salgad, nagu lutsilaste esivanemad, suutsid oma keele ja meele pidada puhta tervenisti poolteist sajandit. Nad jäid küll haletsetavalt algelisele elujärjele, kuid tänu sellele suutiski nende tõug nii kaua puhtana püsida. Mõisaorjus piiras liikumisvabadust, katoliku usk kaitsetes pealetungiva venestuse eest. Praegugi mäletatakse, küll ainult vanemate jutu järgi, et kord tarvitanud ksjonds (s. o. kirikuõpetaja) kirikuski maakeelt.

Orjusest vabanemine tõi laialdasema liikumisvabaduse, rohked segaabiellud ja ümbruse halvustav suhtumine maakeelsesse panid aluse nobedale ümberrahvustamisprotsessile. Juba Oskar Kalda matka aegu 1893. a. avaldas rahvas ilmseid väljasuremise tunnuseid, selle protsessi viimset faasi aga näeme praeguses Lutsis.

Neljast vallast (Mihhailova, Janovoli, Pilda, Nirza), kus asus lutsilasi, olid kaks esimest juba Oskar Kalda matka aegu pea täielikult ümber rahvustunud, ja neist võis leida ainult üksikuid inimesi, kes veel purssisid maakeelt, kahes ülejäänuski sammusid „maamehed“ kiiresti kadumisele vastu. Ühesainsas külas kõnelesid veel lapsedki „maakeelt“ (Kirbu k. Põlda v.), ülejäänuis oskasid keelt ainult täiskasvanud ja raugad. Eestilise päritoluga inimesi luges Kallas üle nelja tuhande (arvestades kiiresti toimunud ümberrahvustumist ja andmestiku võimalikke lünki on see arv ennem väike kui suur), mõningal määral maakeelt kõnelda oskasid neist ainult kaheksasada. 1911. a. oli keeleoskajaid H. Ojansuu arvates alla kaheksaja, 1925. a. arvas P. Voolaine nende arvu ulatuvat saja kahekümneni. Umbkaudse arvestuse järgi arvasin keeleoskajate arvu praegu ulatuvat kaheksajani. Ka autorinimeta artikkel „Rahvalehes“ nr. 78, 8. VII 1936 märgib keeleoskajate arvu (P. Voolaine andmeil?) kaheksajani ulatuvaks. Ses arvulises tõusus ei tule aga näha ümberrahvustamise seismajäämist. Kõigepealt on ju raske tõmmata piiri keeleoskaja ja mitteoskaja vahel. Nii märgitakse „Uues Eestis“ 21. juunist 1936 keeleoskajate arvuna nelisada, mis näib olevat õige, kui hulka arvata ka need, kes oskavad keelest ainult üksikuid tervitus- ja vandesõnu. Ja eespoolantud arv — kakssada — väheneks viie-kuuekordselt, kui keeleoskajaiks pidada ainult neid, kes teda mõistavad emakeele ulatuses. Igatahes on kindel, et iga pealekasvava põlvvega keeletase langeb veel kiiremini kui oskajate hulk. Oma murdeuurimistöö vältel sain tänu mõne keelejuhi heale mälule talletada hulga sõnu, mis olid keelepruugist juba poole sajandi eest kadunud.

Lutsi küla deks võiks praegu pidada veel kolme: Jaani (Lielie Tjapši), Kirbu (Škirpani) ja Greeki (Grēči) küla, kaks esimest Põlda (Pilda), viimane Nerza (Nirza) vallas, neidki osalt mööndusega, et me ei vaata niipalju keeleoskusele kui isiku selgele teadmisele oma tõulisest päritolust. Eestilisim neist on Jaani küla, kus vanemad pea igas peres mõistavad maa-keelt. Pilk Jaani küla tõulisse koosseisu annab selge pildi kogu ümberrahvustumiskäigust. Praegusist Jaani küla peremehist on pooled puhastverd eestlased, teisel poolel on ema (ühel juhul isa) olnud muust rahvusest. Viimane pool kuulub juba nende hulka, kes õppisid lapsepõlves emalt selle emakeelt: lutsi murrak on omandatud alles nooruki- või mehepõlves. Ümberrahvustumine, mis algas juba nende vanematega, laskis ümber rahvustuda ainult naistel, kes abiellusid kodukeskusest välja läti ja vene küladesse, kus emakeel võõras ümbruses ununes jäädavalt. Eestigi külades kasvatati lapsed küll võõras vaimus, kuid siiski oli eestilise ümbruskonna mõju veel küllalt suur, nii et lapsed koguni siis, kui nad külatänavas mängides ei saanud lutsi murrakut õppida, omandasid selle täiskasvanuina. Praegusist sega- või puhtaverelisist peremehist abiellus enamik jälle muulastega: Jaani küla 20-st abielumehest on ainult neljal eesti naine, viiendal isa poolt poolakas, ülejäänuid kaheksal läti, viiel poola, kahel vene naised — seega kolmveerand naisi muust rahvusest. Kordub vana lugu, mida O. Kallas oma raamatus ilmekalt on kirjeldanud — ema kasvatab lapsed oma rahvuse vaimus, ja praegu on puhteestiline element juba nii väike, et nad enam mehepõlveski ei õpi eesti keelt. Praegu pole lutsi murrak hõimutegelaste usinuse tõttu küll enam naeruasi nagu varem, pigem võib lutsilane endale ja teistele tunduda enamurahvast üleolevana ja neis kadedust äratada, sest talle osutatakse Eestist nii sageli tähelepanu; kuid neist teoreetilisist pidemeist ei jätku keele praktiliseks õppimiseks. Terves Jaani külas olid Meikul Jarošenko kaks tütrepoega ainsad, kes kõnelesid maakeelt rahuldavalt — teised on paar tervitus- ja tänusõna õppinud selleks, et igaaastasel Eesti poolt korraldatud jõulupuul kinki väärida. Ja kindel on, et need Jukud, kes on praegu juhitud ümberrahvustumisradadele, Juhanitena enam ei pöördu emakeele rüppe. Üks inimpõlv edasi tunnistavad end eestlasteks ainult praegusest sinnani elanud keeleoskajad.

Oma haridusliku järjega ei või lutsilased hoo-
belda, kuigi iseseisvumisega on hakatud enam rõhku panema ka
Latgallia kultuurilisele tasemele. Kohtasin Lutsis talusid mood-
sate hoonete ja linlikult puhtate ruumidega, kus raadio, ajalehe

ja raamatu kaudu saadi osa ka muust maailmast, aga need talud kuulusid lätistunud lutsilastele. Pealiskaudselgi vaatlusel ei saa eitada viimaste üleolu nende kõrval, kes veel hoiavad kinni esivanemate keelest, aga sellega ühes ka kogu moodsas ajas iganenud kultuuripärandist resp. selle viimseist sugemeist. Jah, kui pooldada säherdust platoonilist hõimutööd, nagu ta on püüdnud vahendite tõttu Lutsis seni olnud, tuleb ühtlasi mõelda, et keele ja meelega säilimisega peavad säilima ka muistsed pruugid, kootidega rehepeks, käsikivid ja palju muud, sest kõigest Latgalliale pakutavast kultuuriõnnistusest osasamine tähendab ühtlasi läti rahvusterviku osaks saamist, s. o. ümberrahvustumist.

Põlluharimine on muutunud aasta tosina eest läbi viidud reformist saadik ehk pisut intensiivsemaks, ometi on põllutööriistad peale raudsaha needsamad, mida tarvitasid isad ja isaisad, ja nagu muiste esivanemate päevil on laudasõnnik ainus väetis, mida pannakse põllule. Mõnes naaberkülas on rehepeksumasin, ja kahelatilise tunnitasu eest peksab see soovijate „maameestegi“ rehed, aga kui peret on palju või peksujärg kaugel, võetakse koodid kätte ega jääda masinat ootama. Käsikivi ja uhmer leiduvad veel igas teises talus. Seaharjastest peahari täidab oma ülesannet samahästi kui inimpõlv tagasi. Mõni peab mesilasi küll uuemas kast-mesipuu, ta üleaedne aga hoiab oma linnuperet primitiivses pakktarus. Väikestel järvedel, mida on siin ohtrasti, on ühest puust õõnestatud ruhi täitsa tavaline. Toidumajanduses valitseb lagastav lihtsus: samust aineist, mida tarvitab lutsilane toiduks, võiks keedukunstist aimusaanu valmistada härrandlike roogi; samast toiduhulgast, mida üks pere tarvitab, võiks toita tervet jagu sõdureid.

Lutsilanegi armastab ilu ja puhtust. Ta kambriseinad on tapeeditud vanade ajalehtedega, ehitud filmide vitriinifotode, koguni kompvekipaberite, paberrossikarpide kaante ja reisubüroo reklaamplakatitega. Kambri suurnurgas leidub pühapildi all ja kohal ajalehist lõigatud pilte, paberist roose ja kõike muud, mida naiivne pilk peab nägusaks. Ometi valitseb majapidamises suvel mustus, mida ei suuda isegi kõigele valmis olija hästi taluda; olgugi et peremees püüab küll kotiga, küll mürkpaberitega kärbseid hävitada, uusi ja uusi tuleb jälle sisse, sest ses kasimatuses leiavad nad endile igalpool mõnusa sigimiskoha.

Eesti raamatuaasta puhul oleks olnud huvitav jälgida lutsilase koduraamatukogu keskmist suurust. Tegin sellise loendusega paaris peres algust: talu ainsaiks raamatuiks olid igivanad

rasvaga pargitud ja tarvitamisrohkusest narmendavad laulu- ja palveraamatud, mõnel pool lisaks kalender — kõik latgallia keeles. Kirjastaja tähelepanelikkuse tõttu oli Meikul Jarošenkole saadetud mõningaid Noor-Eesti kirjastuse raamatuid, hõimutegelaste palvel saadetakse Jaani külla maksuta „Uut Eestit“. Mis peab lutsimees nendega tegema, kui ta suudab Lätis tarvitavat antiikvakirjagi lugeda ainult veerimisi, kui ta heameeli ei loe läti kirjakeeltki, mis kohalikust murdest märksa erineb, ja kui eesti kirjakeele loomulikule kaugusele lutsi murrakust lisandub veel kirjakeele tohutu kultuursõnade hulk? Nägin küllalt suurt vaeva eesti ajalehtede sisu lutsilastele ümber jutustades koguni siis, kui lutsi murraku olin omandanud igapäevaseks läbikäimiseks küllaldaselt määralt. Ka läti kirjandusest leidub lutsi kapipealseil ja -laekais — muidugi peale laste kooliraamatute — ainult üksikuid eksinud esindajaid, ja läti ajalehte loevad üksnes harvad — needki lätistunud või lätistumisjärjelised lutsilased.

Filandmüiža algkooli juhataja — kelle abikaasa muide on lätistunud liivlaste järglane — kõneles, et üldiselt eesti lapsed ei kuulu paremate õppijate hulka. Et see tuleneb pigem mingist lapsele ometi tunduvast rahvuse- ja väärtusevahest kui andepuudusest, näitab seegi, et ühe talve Tallinnas õppinud lutsi lapsed tõid sealt kaasa küllalt head koolitunnistused.

Et Lutsis ei leidu praegu ühtki eestlaste ühingut, toimub vastastikune suhtlemine paljalt juhuslike isiklike kokkusaamiste pinnal. Kuulsast eesti-läti vaenust, mis ajakirjanduses võtab tihti küllalt terava kuju, pole siin jälgegi. Lutsilane, venelane ja lätlane arutlevad kokku sattudes üheskoos oma päevamuresid, kõnelemata küladest, kus kaks või kolm rahvust toimivad sõbralikus läbisaamisises.

Tähtsamad juhud, millal maarahvast hõimud üksteisega ligemalt kokku puutuvad, on mitmesugused isikliku või perekondliku elu tähtpäevad ja kalendripühad. Kaht säärast oli mul võimalus kaasa teha, üht Kirbu külas jaaniõhtul Tade Jarošenko pool, teist Jaani külas päev hiljem Jaan Jarošenko nimepäeval. Kitsasse, seks puhuks korraldatud ruumi on kogunenud kolm-nelikümmend inimest pikkade laudade taha. Joogiks on lahja õlu, kõrvaseks liha, heeringad, sõir, küpsised. Kuigi kokkutulnud on tõuliselt puha „maainimesed“, on nende enamiku maakeele tase hoopis madal või ei mõista nad lutsi murrakut üldse, ja seepärast on keskustelukeeleks läti ja vene keel. Ainult mõned eakamad eided-taadid kõnelevad omavahel maakeelt. Muidugi pole lauakombed juba algul kõige peene-

mad; lärm suureneb öö edenedes ja joovastuse kasvades. Vurud ja lihakäntsak leiavad liiga lähedase otseühenduse, rasvas leemetavad lõug ja sõrmed, õllemärg ei lõpe nii pea. Räägitakse, et pang õlut ei tegevat mehele midagi. Laia valgega lahkuvad muhedas tujus vankritäied, uni on keskhommikuni õnnis.

Ristsete (*ristkäidze*[?]), pulmade (*hähä*[?]) ja matuste (*puhti*[?]) pidamist on kirjeldanud O. Kallas oma raamatus. Vanad kombed on lihtsustunud, täiesti loobunud aga pole neist praeguse-nigi.

Ent üldiselt sammub kõik vana kultuuripärand mandumisteed. O. Kalda uurimismatka ajal leidis rahvalaulest, -jutest ja mõistatusist riismelisi mälestusi, kuid praeguse ni on seda kõike säilinud üpris kasinalt. Saad vana eidekese niikaugele, et ta hakkab sulle leelutama seda-teist nooruses lauldud laulu, juba ta abitult peatub: ei mäleta enam! Täisealised ja vanemad mehed aga teavad jutustada möödunud aegadest, kus ühistel koosviibimistel ükskõik mis puhul koguneti vanemate ümber, kes lõbustasid ja õpetasid koosviibijaid juttude ja lauludega. Rohked mõistatused, rahvamängud — kõigist neist teab mõni vanem paremal juhul ainult veel elavalt jutustada, käigust läinud on nad aga ammu. Eelkirjeldatud koosviibimisel, mil on uhke nimi „balla“, kõõrutasid lutsi naised läti vanemaid ja uuemaid laule, sekka eksis koguni mõni šlaager „Valencia“ ja „Bublitski“ päevilt.

Lutsis ei saagi rahvaluulekoguja saak seepärast olla kuigi suur, kui ta ei toimi nii nagu üks rahvaluulekoguja, keda Greeki küla eideke kiitis: küll temale on hea kõnelda: loe latgalliakeelsest kalendrist ette ja tema aina kirjutab.

O. Kalda raamatust mäletame, et lutsilased olid fanaatilised katoliiklased. Tänapäev on usutunne ometi kaotanud palju oma endisest tulisusest. Huviga kuulasin pealt, kuidas Meikul Jarošenko vaidluses oma naise Teklaga heietas juba naiiv-ateistlikke mõtteid. Kõige all on muidugi tugev pärand muinaseesti usundi sugemeid, millest ise ei olda teadlikki, mis aga on visamad kaduma kui hiljem omandatud usund. Paastu enam ei peeta, ristimärk on mandunud ebamääraseks käeliigutuseks, aga paganuse pärand püsib. Ses suhtes pakub juba lutsi keel õpetlikke näiteid. Kui kõuemürina kohta ütleb lutsilane „vanajezä hünnäs“, on juhus võhikulegi seletada, kui ta ise ei tule sellele mõttele, et meiegi äike, kõu ja pikne on samatähenduslikud, ja kui lutsilane õhtul lausub „päiv lätt jumalihe“ saab korraga selgeks eestlasegi „päike läheb looja“, millega nii oleme kodunenud, et ta tähenduse üle juurelda ei tule mõttesegi. Kurja silma usk on üldine,

ja kui ma mõne päeva olin haige, korjas perenaine õuest rohtusid, otsis nartsu seest tüki viirukit ja suitsutas mind sellega, et nõidus kaoks. Suure rahasaju puhul otsis perenaine tares leivalabidat, et seda välja viia, — siis jääb sadu järele. Need pruugid ja palju teisi on osake sellest esiisade pärandist, mis kõige nooremate mõjul ometi hakkab häübuma.

Siin pole küll koht lutsi keele iseloomustamisel pikemalt peatuda, mõningaid piirjooni võiks siiski tõmmata.

Unustasin eespool märkimata, et lutsi keelemurrakki kergesti juhatab Võrumaa idaossa. Väheste eranditega on see keel sama, mida kõneldakse Setus ja Võrumaa idakihelkonnis. Lihtsamaid dialooge võib setu või võruke pidada lutsi „maamehega“ niisamuti kui kohalsündinu, ja lutsilased mäletavad oma tööotsimistekondadest Eesti, et lõunas on saadud hästi toime, ainult Tallinna pool kõneldakse „süvembäle“. Tihedam läbikäimine lätlaste ja venelastega algas ligemas minevikus; sealt on pärit need vene ja läti laenud, mida tarvitab „maamees“ omade sõnade puudusel, paiguti mõlemaid läbisegi (nagu *aviz* ja *gazetta* ajalehe tähenduses). Suur osa omi sõnu on ununenud — asjata pärisin mitmete taimede ja lindude (näit. lõokese) nimetust. Ümberrahvustumisprotsess ning sellega seoses keele mandumine ja võõrmõjudele allumine on läinud nii ruttu, et enamail juhtudel ei saagi tarvitatud võõrsõnu pidada niivõrd keelelaenudeks kui igakordseiks ümberütlemisiks vene või läti keele kaudu. Silmatorkav on deminutiivi sage tarvitamine, sageli naissoo tähenduses (*puolakkõnõ* = poolatar), rohke vastastähenduseliste sõnade moodustamine „ei“ abil, eriti puudulikuma keeleoskusega Nirza vallas (*eita.rk* = rumal; *eisä.ne* = teissugune; isegi *eihä.ittse*? = midagi muud kui õied).

Foneetilist isearaldusist märgitagu esimese silbi nõrgastmelise geminaatklusiili vaheldumist üksikkluusiiliga (*kat-tüz* ~ *katüz* = katus), üldse geminaatide kaldumist ühekordistumisele, rõhutu silbi vokaali pikenemist teatud puhkudel (*ravīdzam* = toidame; *raviūtsat* = toidad, toidate), konsonandi astmevaheldumise laiennemist ka eelnevale vokaalile (*vaŗraŗ*, aga sg. part. *vardit* = vardaid), muidugi ka rohket palatalisatsiooni ja venepäraste kesk -i (= slaavi *vi*) ja *n* esinemist.

Morfoloogias väärib tähelepanu peale Kagu-Eestist tuttava verbi lõpus asuva eituse (*tu.ŗi*?) = ära tule) nud-kesksõna lõpuline tingiv kõneviis (*ma tu.ŗnu*? = tuleksin).

Praeguse Lutsi kahes suuremas keskuses, Pilda ja Nirza vallas, võib eraldada suuremaid erinevusi morfoloogias, nii illatiivis (Pildas *-le, -lõ: kõdajalõ* = kadakasse; Nirzas *-he, -hõ: kõdajahõ*), inessiivis (P.: *-h* ja *-n* kindlasti eraldunud rühmades: *mõõtsah* = metsas, aga *hamban* = hambas, või *-h, -n* ja *-HN* segaesindus; N.: *-n: tarõn* = tares, ühesilbiliselt vormes *-HN: sũHN* = soos), abessiivis (P.: *-lda?*, *-ldä?* *rahanda?* = rahata, *süameldä?* = südame; N.: *-nda?*, *-ndä?* *rahanda?*, *süamendä?*), verbi vormides (P.: imperf. pl. 3. isik nõrgas astmes: *nimä?* *tuõli?* = nad tulid; N.: sama vorm tugevas astmes: *nimä?* *tuõli?*) jm. Samuti on Nirzas peenendumine ja geminaatide ühekordistumistendents palju tugevam. Üldse on Lutsis, nagu igas hääbuvas keeles, kõikumised väga suured.

Vähe on seda, mida Lutsis Eestist teatakse. Küll ei peljata enam Eestisse-minekut nagu Kalda teekonna päevil, kui naised juttegi rääkida ei julgenud, kartes, et neid Eesti viiakse ja seebiks keedetakse (vt. „Lutsi maarahvas“, lk. 60), kuid praegusedki positiivsed teadmised on üsna kasinad. Osa vanemaid inimesi tunnevad Eestit veel „burlakuh“-käimisest, kui kodus ei jätkunud kõigile tööd ja leiba ning kaugele üle laia Venemaa rännati suveks tööle. Siis on olnud Eestiski, kus umbkeelikust-kaasmaalase kõrval on tuntud ka senihalvustatud rahvakillu üleolekut eestlastega üht keelt kõneldes. Praegustest oludest on pilt üsna udune.

Rohket huvi oma emamaa vastu ei saa ometi eitada. See väljendub juba ses sõbralikus tähelepanus, mida osutatakse võõralt tulijale. Oskar Kallast tuntakse veelgi Filipp Mihhailovitši nime all, kuigi ta külaskäigust on möödunud üle neljakümne aasta. Mis ime siis, et ta on tänapäeval juba peagu legendaarne kuju. Ta rikkuse, tarkuse ja kõrge päritolu kohta on erinevaid jutte, ainult ta kasvu ja vurrude pikkuses on kõik ühel meelel. Ka Paulopriit Voolaine ja Saamuel Sommer on igale lutsilasele tuntud nimed.

Eesti kirjakeele vastu on rahvusteadlikumate lutsilaste seas huvi suur. Meikul Jarošenko, ärksamaid lutsilasi, keda mu kirjutises on mainitud juba mitmel puhul, püüdis oma kõnet illustada talle tuttavate kirjakeelsete sõnadega. Teine „maamees“, kellest kõneldi, et ta eestikeelse Piibli kaanest kaaneni läbi lugenud, ei väsinud minult küsimast lutsi sõnade eesti vasteid. Kolmas, kes oli noorpõlves pool aastat elanud Eestis, oli loonud koguni oma teooria, mille järgi Lutsis kõneldud vanasti nii kui Põhja-Eestis praegu.

Ja ometi, tulnud selle sõbraliku ja heastüdamliku lähishõimu keskelt, ei saa pooldada neid naiivfanaatilisi hõimutegelasi, kes ikka veel usuvad, et lutsilasi on võimalik juhtida teisele teele kui see, mille on saatnud neile määranud.

Viimaseil aastail on jõutud paatosest küll tegudeni: Tallinas õppis möödunud aastal kolm lutsi poissi, Tartus üks lutsi tüdruk, ja suvel viibis eesti koloonias kümnekond lutsi last. Ka ajakirjanduses on lutsi küsimus leidnud elavat vastukaja. Käesolevalgi suvel võisin eesti ajakirjandust võõrsilt jälgides erilise huviga lugeda kirjutisi, mis puudutasid Lutsimaad. „Rahvuslik uuestisünd Lutsimaal“ — umbes säärast pealkirja kandis üks optimismist nõretav artikkel „Rahvalehes“ (nr. 78, 8. VII 1936). Näib ometi, et on hilja Lutsimaal veel taotella rahvuslikku uuestisündi — seks on meie hõimlased liiga hääbumise äärel. Lutsi lapsed, kes Eesti õppima viidi, ei mõistnud enam lutsi murrakut. Tagasi tulles kõnelevad nad küll eesti kirja-keelt, kuid see on lutsi murrakust niivõrd kauge, et vaja on ka vähemalt lõuna-eesti murde tundmist, et väljenduda lutsi keeles. Seepärast pole neil õpitud eesti kirjakeelest Lutsis kasu. Üks väheseid lutsi poisse, kes veidi „maakeelt“ mõistis, õppis Tallinnas küll eesti kirjakeele, unustas aga kodumurraku. Enne kõneles ta vanematega kodus „maakeelt“, tagasi tulles pidi ta aga appi võtma läti keele. See on kurb ja kurioosne ühtlasi.

Kui neile tulevasile lutsi haritlasile, kes praegu Eestis valmivad oma rahvaalgustajakutsele, ei leita aset Eestis, käivad nad seniste lutsilastega ühist teed — lätistuvad.

Lutsi kool on olnud poolteist aastakümnet „maarahva“ südameureka, ta teokssaamiseltgi kerkib üles palju raskeid küsimusi, ja ta pöörettoov mõju paistab olevat väga küsitav.

Peab rõhutama, et hõimutöö praegune taktika säeb lutsi rahva tahes-tahtmatult dilemma ette: kas lätistuda ja töötada täie innuga kaasa ses ülesehitamistöös, mis toimub praegu Latgalias nagu Eestigi hämaramais sopes, või valida õhulised hõimuharrastused, seega paratamatult võõrdudes lätlastele pakutavast kultuurist ja kujuneda Eestile mingiks etnograafiliseks vabaõhumuuseumiks *).

Inimsuse nimel soovitan lutsilastele esimest teed, pime hõimlus soovitaks teist.

Mis meile jääb, on see: sooja osavõtuga jälgida meie hõimude saatust, kaasa aidata seal, kus võimalik, ja loobuda liigest

*) Vist kogemata väljendub H. Prants nende sõnadega oma artiklis „Lutsi maarahva päritolu“.

idealismist, sest see ei saa olla ometi nii suur, et ta muudaks selle tee suunda, mida mööda on lutsilased meist juba liiga eemale sammunud.

Aug. Sang.

ANDREAS KURRIKOFF TÜRIL.

Meie ärkamisaja tegelaste elus leidub küllalt sageli traagilisi aastaid. Mõned neist, näit. Koidula elu lõpp Kroomlinnas, on üldtuntud, teistest on kuulnud või lugenud ainult üksikud. Üsna vähe teatakse praegu kahtlemata kirikuõpetaja Andreas Kurrikoff'i saatusest, paljudele on vahest tema nimigi võõras. Ja ometi nimetati viimast möödunud sajandi seitsmekümnendail ja osalt kaheksakümnendail aastail seoses mitme meie rahvusliku kultuurilise peaäritusega.

Noore üliõpilasena võttis Kurrikoff esimesena üles eesti üliõpilaste organiseerimise mõtte ning asus seda teostamagi. Tema algatusel hakkas 1870. a. kevadsemestril eesti koolinoorsugu omavahel koos käima, tutvudes neil koosviibimistel nii meie rahvaluule kui ka keelega ning arutades rahvuslikke päevaküsimusi. Kui paari aasta pärast lõdvast rühmast kasvas välja kindlam (põrandaalune) üliõpilaskoondis, siis sai Kurrikoff selle esimeseks esimeheks ning fikseeris sellena seltsi põhikirja¹⁾. Kurrikoffi nimi figureerib Eesti Kirjameeste Seltsi asutajate liikmete ja osakonnajuhatajate hulgas²⁾. Kauemat aega on ta Aleksandri-kooli Peakomitee abiesimeheks ning rahakogumise juhatajaks Põhja-Eestis. Seltsielust osavõtmisele lisandub suletöö. Juba üliõpilasena avaldab ta „Eesti Postimehes“ luuletusi ja ballaade (1873—1874). Hiljemini pastorinagi on ta vahel, kuigi harva, ajalehtede kaastööline, kirjutades „Eesti Postimehes“, „Ristirahva Pühapäeva Lehes“ ja saksakeelses kiriklikus ajalehes „Nachrichten für die evangel.-luth. Kirche“. Või ta on kaastööline kalendri ja jutluseraamatu koostajatele või Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatule. 1880. a. ilmub temalt Goethe „Hermann und Dorothea“ tõlge, hiljemini mõned vaimulikkude raamatute tõlked ning pikem Matteuse evangeeliumi

1) Eesti Biogr. Leksikon, lk. 247. Tartu 1926. Rosenthal, H., Kulturbestrebungen d. estn. Volkes, lk. 106—108. Tallinn 1912.

2) Tuglas, Fr., Eesti Kirjameeste Selts, lk. 44, 46, 64. Tartu 1932.

rahvapärane seletus, millel Kurrikoff'i nimi figureerib autori-nimena ³⁾).

Kurrikoff'i sulest eri raamatuina ilmunud teosed on tõenäolikult kõik kirjutatud tema Türi pastoriks olemise ajal ning nimelt selle ajavahemiku esimesel poolel. Kurrikoff valiti õpetajaks Türi kogudusele 1875. a. Samas oli ta varemini olnud abiõpetajaks. Tema valimist põhjustas eelmise õpetaja surm ⁴⁾. Türi kogudus näib rõõmuga olevat tervitanud eestlasest pastorit ⁵⁾, vahest esimest eesti soost õpetajat Põhja-Eestis üldse ⁶⁾.

Türi kihelkond on maa-alalt õige laialdane, nii et kõigiti tarvilikuks osutus Vahastu abikiriku loomine ⁷⁾ ning selleaegse pastori kohustused olid kaugelt mitmekülgsemad kui nüüdispäevil. Seepärast pole imestada, kui Kurrikoff oma erakirjus kaebab ajapuuduse üle koolikatsumiste pärast ⁸⁾ või vastuse suurt hilistumist vabandab leeritöö koormaga ⁹⁾. Oli ju Kurrikoff'i hoole all üksnes eesti koguduse liikmeid umbes 9000 hinge ¹⁰⁾, tuli tal ju valvata õppetöö järele kahekümmes koolis ¹¹⁾. Ning kindlasti oli rahvas kiriklikke talitusi vajavam kui praegu. Sellest töökoormast hoolimata jätkub Kurrikoff'il aega ja jõudu kaastööks rahvuslikes kultuurüritusis. Tema hooliks usaldatakse Aleksandri-kooli abikomiteede revideermisi ¹²⁾, ta korraldab abikomiteede koosolekuid ¹³⁾, läkitab J. Hurdale edasi aruandeid rahakorjamisest Eestimaal ¹⁴⁾, sõidab peakomitee käsul Põltsamaale tutvuma kooli hoonete seisukorraga ¹⁵⁾ jms. Või ta töötab artikli kallal Augustinuse üle

3) Eesti Biogr. Leksikon, lk. 247. — Kurrikoffide suguvõsa, lk. 21. Viljandi, 1913.

4) Kurrikoffide suguvõsa, lk. 20.

5) Eestimaa Konsistooriumi protokoll koguduse esindajate seletuste kohta 15. I 1882; EKA (Eestimaa Konsistooriumi arhiiv), toimik nr. 1717. Eestim. Kons. arhiiv asub Eesti Riigi Keskarhiivis (ERKA).

6) Unt, H., Kirjeldusi Türi kihelkonna ajalooast ja tähtsamaist mälestusmärgest, lk. 93. 1926. Töö on käsikirjana Tartu Ülikooli Ristiusu Arheoloogia kabinetis.

7) Viimase ehitamine toimus Kurrikoff'i ajal. Vt. Unt, tsit. t., lk. 104.

8) Kurrikoff M. Lipule 24. IX 1877; Kurrikoff J. Hurdale 9. X 1878. Vastavate adressaatide kirjakogud EKIA-s (Eesti Kultuuriloolises Arhiivis). EKIA.

9) Kurrikoff J. Hurdale 4. XII 1879.

10) E. Konsist. prot. 16. I 1885. EKA, tmk. nr. 1719.

11) E. konsist. prot. 20. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

12) Kurrikoff J. Hurdale 4. XII 1879. EKIA.

13) Kurrikoff J. Hurdale 19. ja 30. III 1876. EKIA.

14) Kurrikoff J. Hurdale 20. VI 1878. EKIA.

15) Kurrikoff J. Hurdale 5. III 1879. EKIA.

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatu jaoks¹⁶⁾, retsenseerib sama seltsi ülesandel mõnd käsikirja¹⁷⁾ või kirjutab ise raamatuid. Eri teostena Kurrikoff'ilt ilmunud raamatud jagunevad oma ilmumisajalt aastail 1880—1884, nende kirjutamisaastad aga ei ulatu üle 1883. a. ning muidugi algavad varem kui ilmumisaastad.

Kaheksakümnenda aasta ümber, kui Jakobsoni—Hurda tüli oli lõhestanud kaheks rahvusliku ärkamisliikumise, jääb Kurrikoff enam ja enam avalikust elust eemale¹⁸⁾. Ka tema kirja-mehe-tegevus soigub 1883. a. paiku. Kahtlemata olid selle avalikust elust taandumise üheks põhjuseks tülid, mis K-1 olid tekkinud Türi kogudusega, esijoones kohalikkude mõisnikest kirikueestseisjatega.

Nagu näha ühest Türi kirikueestseisjate kirjast 27. okt. 1881 Eestimaa Konsistooriumile, on sama aasta 23. aug. kohalik kirikukonvent kaevanud praostile õpetaja peale, kuid ilma soovitatavate tulemusteta. Seepärast pöördusid kirikueestseisjad 7. sept. 1881 kindralsuperintendent W. Schultz'i poole kirjaga, avades pika süüdistuste rea õpetaja Kurrikoff'i vastu. Eestimaa Konsistooriumile, mis süüasja enda uurida võtab, tuuakse saksa ja eesti koguduse liikmete poolt küll kirjateel, küll suusõnal süüdistusmaterjali pastori vastu. Konsistoorium näib väga usaldavat ja arvestavat kaebajaid, sest juba siis, kui Kurrikoff'i vastu oli esitatud veel võrdlemisi vähe etteheiteid, 20. nov. 1881 dateeritud kirjas Kurrikoff'ile soovitab ta pastorile kirikliku töö õnnistuse pärast esitada kohaltlahkumise palve. Kuid Kurrikoff ei tee seda; tema vastu koguneb rohkem süüdistusi ning oma otsuses 21. okt. 1882 avaldab konsistoorium Kurrikoff'ile terava noomituse. Selle andmist on põhjustanud peale koguduseliikmete kaebuste Kurrikoff'i teravad kirjalikud väljendid oma vaimliku ülemuse kohta ja vastu. Kurrikoff tegi esmalt apellatsioonikatse, ent siis võttis selle tagasi, et amnestiat saada Aleksander III troonileastumise manifesti põhjal. Viimast talle ka anti¹⁹⁾. Peagi leiavad õpetaja vastased alust uuteks kaebusteks, mille tagajärjel Eestimaa Konsistoorium manitseb uuesti Kurrikoff'i 1885. a. 22. aprilli otsuse põhjal²⁰⁾.

Kuid juba enne seda otsust oli konsistooriumile saabunud K-i vastu teisi kaebusi, mis toovad talle sama aasta 12. okt. otsuse

16) Kurrikoff J. Hurdale 1. X 1876. EK1A.

17) Kurrikoff J. Hurdale 26. VII 1877. EK1A.

18) Eesti Biogr. Leksikon, lk. 247.

19) Protsessi aktid siiamani EKA, tmk. nr. 1717.

20) EKA, tmk. nr. 1719.

põhjal jälle laituse. Neile lisanevate kaebuste tagajärjel kuulu-
 tab konsistoorium 18. detsembril 1886. a. K-i Türi kirikuõpetaja
 ametist vallandatuks. Selle remotsioonotsuse vastu esitab K.
 apellatsiooni Kindralkonsistooriumile. Türi aadlikest kiriku-
 eestseisjad paluvad kirjaga 21. veebruarist 1887. a. Eestimaa
 Konsistooriumi suspendeerida Kurrikoff'i kirikuseaduse põhjal
 kuni tema süüdivuse lõpliku otsustamiseni, kuid konsistoorium
 oma vastuses 9. märtsist ei pea seda võimalikuks, sest K. pole
 vallandatud mitte „teatud kindla ametialalise süüteo või eksi-
 muse pärast, vaid tema.... mitteväärikuse pärast vaimuliku
 ameti pidamiseks üldse“. Kindralkonsistooriumi otsus 23. okt.
 1887. a. kõlab K-le sõbralikumalt kui Eestimaa Konsistooriumi
 oma. Kohalt vallandamise asemel antakse talle terav noomitus,
 mis tuleb kanda teenistuslehele ning teha teatavaks õpetajaile
 Eestimaa Konsistooriumi alal. K., kellele Kindralkonsistooriumi
 otsus nähtavasti Tallinnas suusõnal teatavaks tehti, kirjutab sel
 puhul (3. detsembril 1887) alla konsistooriumis dokumendile,
 millega ta palub end vabastada õpetaja-ametist Türil. Me ei tea,
 kas seletada seda pettumusega Kindralkonsistooriumi otsuses
 või mõjustati K-i Tallinnas konsistooriumi tegelaste poolt; iga-
 tahes saadab K., Tallinnast Türi jõudnud, juba 6. detsembril
 1887. a. õiendava kirja Eestimaa Konsistooriumile, võttes tagasi
 oma rutakalt tehtud lahkumispalve ning öeldes end kohale edasi
 jäävat. Selles viimases protsessis ei esine K. ainult kaebealu-
 sena, vaid protsessi käiku põimub ka K-i poolt kindralsuper-
 intendent Schultz'i vastu (4. apr. 1885) tõstetud süüdistus, mis
 aga ei anna konsistooriumi juures K-le soovitud tulemusi, pige-
 mini leiab kasustamist K-le kahjuliku remotsioonotsuse moti-
 veerimisel ²¹⁾).

1889. a. alustavad kirikueestseisjad uuesti protsessi pastori
 vastu, mille tulemuseks on Eestimaa Konsistooriumi otsus 8. juu-
 nist 1889. a., millega K. uuesti kohalt vallandatakse. Jälle kae-
 bab K. edasi Kindralkonsistooriumile ²²⁾). Omalt poolt tõstab
 ta süüdistuse Türi kirikueestseisjate vastu, kes ei taha vallan-
 dada köster Koiki, hoolimata korduvaist jumalateenistuste sega-
 misist viimase poolt. Kuid seegi kaebus ei anna K-le soovitud
 tulemusi ²³⁾). 23. sept. 1890. a. esineb pastori vastu uue süüdis-
 tusega Jaan Lõvi ²⁴⁾). 15. veebruaril 1891. a. otsustab Kindral-

21) EKA, tmk. nr. 1720.

22) EKA, tmk. nr. 1721.

23) EKA, tmk. nr. 1773.

24) EKA, tmk. nr. 1774.

konsistoorium tähele panemata jätta Kurrikoff'i apellatsioon, ja Eestimaa Konsistooriumi otsus kinnitatakse. Selgi puhul tuleb arvesse õpetaja üldine mitteväärikus oma kutsetöös ning korduv tagasilangemine vanadesse vigadesse, mitte mingi kindel suurem üksiksüü või üksikeksimus²⁵). K. kaebab 26. märtsil 1891. a. konsistooriumis praost F. Hoffmann'i peale vale tunnistamise asjus kohtus. Asja selgitamine aga katkeb eatanud praosti surma tõttu²⁶). Teada saanud Kindralkonsistooriumi otsusest enda kohta, K. siiski ei lahku kohe Türiilt, vaid viivitab äraminekuga kuni 1892. aastani²⁷).

Mispärast sattus A. Kurrikoff vastuollu Türi kogudusega ning pidi lõpuks lahkuma oma kohalt? Mõni ajalehe järelehüüdekirjutis Kurrikoff'i surma puhul püüab kogu süü veeretada üksnes kohalikkude mõisnikkude ja K-ivaheliste kokkupõrgete arvele²⁸). Tema ainus süü seisnud selles, et ta olnud eesti soost õpetaja, mida muidugi pole sallinud sakslased. „Kirjeldamatu kurjusega, väsimatu kavalusega kaevati Kurrikoff'il pind jalge alt ära; ka Eesti kogudus ei jõudnud enam aru saada oma õpetajast, keda ta oli kord kätel kandnud“²⁹). Samuti kujutab usuteaduse üliõpilane H. Unt oma kursusetöös „Kirjeldusi Türi kihelkonna ajaloo ja tähtsamaist mälestusmärgest“ (lk. 93—98) K-i tüüli kohaliku kogudusega ainult kui mõisnike rahvusliku sallimatuse ohvrit³⁰).

Salgamata mõisnike algatust ja hiljemgi suures ülekaalus olevat aktiivsust K-i kohalt kangutamisel ei saa siiski jätta silme vahele seda toetust, mida mõisnikele andis selles aktsioonis eesti kogudus olgu aktiivselt K-i rünnates, olgu passiivseks pealtvaatajaks jäädes tema saatuse suhtes. Eesti koguduse osa ainult mõisnike ässitusega seletada tundub ühekülgne. Kui 1882. a. 15. jaanuaril olid Eestimaa Konsistooriumi ilmunud K-i asjus seletusi andma eesti koguduse esindajad seitsmest kogukonnast, igast kogukonnast ja koolmeister, peale nende ühest kogukonnast ainult kogukonnast, ühest kogukonnast abi ja veel ühest ainult koolmeister, ning ükski neist ei astunud välja pastori kaitseks³¹), siis peame küll kahtlema mõisnike ässituse teooria täies kehtivuses. Mitme kogukonna

25) EKA, tmk. nr. 1721.

26) EKA, tmk. nr. 1783.

27) Unt, tsit. t., lk. 67.

28) Postimees 1904, nr. 158.

29) Postimees 1904, nr. 162.

30) Eriti lk. 93 ja 98.

31) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

esindajate nimed figureerivad kohaliku Aleksandri-kooli abikomitee juhatusliikmete seas: nii Alliku kogukonna vanem Jaan Meesak ning Kirna koolmeister Hindrik Saarmu, Veltsa koolmeister Karl Türk, Alliku koolmeister Hans Luuk³²⁾ ning tõenäolikult ka Lokuta koolmeister K. Vaarmann ja Kolu koolmeister Jüri Aasa. Kahe viimase nimed esinevad pastori- ja abikomitee-vahelise tüli loos ning, olles viimasega tutvunud, meil on vähemalt põhjus näha neis kahes erksaid abikomitee tegelasi³³⁾, juhul kui nad vahest ei kuulunud kohaliku abikomitee juhatusse. Nii kvalifitseeritud ja laialdase kaebajaskonna juures peame oletama Eesti koguduse põhilist, mitte ainult provotseeritud rahulolematust õpetajaga. „Me oleme teda suure rõõmuga tervitanud tema ametisseastumisel, aga meie armastus on jahtunud; terve kogudus väheste eranditega on tema vastu,“ oli ütelnud üks eesti koguduse liikmeist kindralsuperintendentile juba eelmisel aastal³⁴⁾ ning, kui uskuda Eestimaa Konsistooriumi protokolle, siis kordavad sedasama üksmeelselt eesti koguduse esindajad ka eespoolpuudutatud seletuste andmise korral 15. jaanuaril. Nad on pettunud pastoris, kes on oma töös armastuseta ja andumuseta, ning sooviksid tema lahkumist Türi³⁵⁾.

Ja kuigi vahest on liialdus arvata, et eesti koguduse enamus soovis tingimata K-i lahkumist, ometi polnud ta kaheksakümnendate aastate algul oma õpetajasse sugugi kiindunud. Kui 1882. a. Türi kihelkonnas üritati allkirjade kogumise aktsiooni K-i õpetaja-ametisse edasijäätmise kasuks³⁶⁾, siis see näib Eestimaa Konsistooriumi arhiivi andmeil andnud üsna väheseid tulemusi: 31 allkirja Oisu³⁷⁾ ning 10 Tori³⁸⁾ vallast, ja see ongi kõik.

Millest küll see „armastuse jahtumine“ koguduse ja õpetaja vahel? Siin tulevad arvesse mitmesugused põhjused. Üks neist, kuigi mitte kõige tähtsam, oli see valgustus, mis K-le langes

32) Türi khk. abikomitee aruanne E. Aleksandrik. Toimetuskonnale, 29. IX 1883. EAKA (Eesti Aleksandrikooli arhiiv), mapp 5, vihk 50. EK1A. Alliku abikom. asutajate kiri Hurdale 22. III 1872. EAKA, mapp 3, vihk 3. EK1A. Mingi dateerimata prot. Türi abikom. asjust. EAKA, mapp 8, vihk 20.

33) Sakala 1881, nr. 7 (K-le aadressitud avalik kiri).

34) Kindralsuperintendent E. Konsist-le 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717.

35) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

36) Türi kirikueestseisjad E. Konsist-le 19. III 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

37) Oisu peremehed E. Konsist-le 6. II 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

38) Tori peremehed E. Konsist-le 11. II 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

„Sakala“ poolt ühenduses lõhe tekkimisega Jakobsoni ja Hurda partei vahel. „Sakala“ oli alles üsna noor, ainult mõne numbriga vanune leht, kui Kalja Pärt ja Nalja Märta seal õrnalt ironiseerisid Eesti Kirjameeste Seltsi üle, kes eesti keele normimise asemel räägib „vana prohvetitest, Augustinustest, inimeste pärispatust ja muu püha asjadest“³⁹). Vaevalt see kerge naljatlev vihje oleks heitnud meelde jäävat varju K-le, artikli autorile Augustinuse üle. Kuid ühes erakirjas Jakobsonile Hurt tegi sellest pilketilgast suure sündmuse. „Kui Teie korra oma lehes jälle Augustinuse peale pilgates vaatate ja sellega ka üht truud vanda meie seas torkate, siis on see otse poisikese, vallatu poisikese tegu. Ja K., meie vend, on mees“ (kolm kriipsu all), „nii et meie säärast südant ja kindlat meelt ja puhtust kõikidele soovida võime.“ Siin tsiteeritud read trükkis Jakobson ära oma avalikus vastuses J. Hurda teise kirja peale ning lisas nüüd juba raskemaid arvustavaid sõnu K-i kirjutuse üle Augustinusest Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus. Aga vähe sellest, ta kujutas K-i selles artiklis sallimatu, upsaka ja viisakuseta inimesena. Ta jutustab ühest suvisest Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekust Viljandis (kus vahekord Jakobsoni ja Hurda partei vahel oli juba üsna pingul⁴⁰), kus K. ütelnud Jakobsonile: „Was dem Jupiter erlaubt ist, ist nicht dem Ochsen erlaubt.“ Sakalat luges tundub, nagu oleks kõne all olnud küsimus, mida on lubatud pastoreil öelda, mida Jakobsonil. Pärast, samuti seekord peetud, Aleksandri-kooli Peakomitee koosoleku ametlikku lõppu, kui tekkisid läbirääkimised Jakobsoni ja pastorite vahel Jakobsoni poolt võetud kirikuvaenliku suuna kohta rahvuslikus liikumises, olevat Hurt Jakobsoni otsekui kantslist noominud. Ning kui Jakobson lubanud õpetajad rahule jätta, kui need tema rahule jätavad, siis oli õpetaja Kurrikoff võrrelnud Jakobsoni kuradiga ning kirikuõpetajaid püha mehega, keda kurat kiusab, nõudes tema ette kummardamist. Oma poleemilises artiklis Jakobson leiab K-i ütluse härjast ja Jupiterist olevat ropu ning oletab K-i ja Hurda esinemise põhjal, et „Eestlastel üks partei mehi on, kes ennast nende jumalateks ja pühadeks peavad“⁴¹).

K. vastas Jakobsonile väga tagasihoidlikus ja kohati otsealandlikus toonis „Eesti Postimehe Lisalehes“, öeldes, et ta vanasõna härjast ja Jupiterist kasustades pole tahtnud Jakobsonile „midagi paha ütelda“. Ta leiab, et Jakobson lubanud õpe-

39) Sakala Lisaleht 1878, nr. 5.

40) Lähemalt vt. Fr. T u g l a s, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 72, 73.

41) Sakala 1878, nr. 34/35.

tajate aupaistet maha kiskuda, millise tegevuse K. leidnud ebaõige ja jumalasõnaga vastuolus olevat⁴²⁾). Vaevalt veenis see vastus „Sakala“ lugejaid, seda enam et Jakobson tõi sellest ära ainult üksikud laused, vastates neile hoogsa, koguni pisut jõhkra ironiaga⁴³⁾).

Sellised Jakobsoni kirjutised pidid näitama K-i lugejaile upsaka ja hoolimatu käsutlejana. Umbes kaks aastat hiljemini oli „Sakalal“ jälle võimalus seda teha. Seekord riivas küsimus eriti Türit, nimelt oli õpetajal tekkinud konflikt sealse Aleksandri-kooli abikomiteega. „Sakala“ järgi oli lugu peajoontes järgmine: K. oli nõudnud abikomiteest paari liikme väljaheitmist, kes olnud aga tublid rahakogujad. Kui abikomitee käsku ei täitnud, siis K. kasustanud peakomiteelt talle antud õigusi ning käskinud nõõriraamatud oma kätte ära tuua. Kui hiljemini komitee saadikud M. Aasa ja T. Kullamäe läksid õpetajalt nõõriraamatuid tagasi küsima, siis vastanud K.: „Heitke omast komiteest president ja kassameister välja, siis saan ma niisama tegev olema kui enne, sest need mehed on minu vastu jämedad olnud.“ Vastupidisel korral lubanud ta aga raamatud juba järgmise postiga Tartu saata. „Sakalale“ on kogu see lugu „näitus“ kirikhärrade partei tegevusest: „Mis selle partei liikmed tahavad, see peab sündima, ilma et keegi tõisiti tohiks tahta. Nemad räägivad ja tõised peavad kuulama, nemad ütlevad ja kõik peavad seda kohe tegema, mis nemad tahavad. Nemad on nagu terve kodumaa oma enese kätte rentinud ja sallivad üksi kaastõõlisi, kes nende kiltriteks heidavad“⁴⁴⁾). K. omalt poolt valgustab „E. Postimehes“ sündmusi teisiti. Ta polevat iial nõõdunud abikomitee liikmete lahkumist ega korjamisraamatute äratoomist. Üks abikomitee eestseisuse liige oli pigemini tahtnud saata raamatud tagasi peakomiteele (sest raha korjamine koolile enam ei edenevat). K. oli sel puhul lasknud raamatud oma kätte tuua, et korjamine siiski võiks jätkuda. Ta eitab peakomiteelt saadud võõmu kuritarvitamist ning rõõhutab asjaolu, et Tõõri abikomitee on kõõige tegevam olnud kogu Tallinnamaal ning K-i teeneks on siin „aastamaksjate viisi“ esimene sisseseadmõine, millega abikomitee muutunud eeskujuks nii Tallinna- kui ka Liivimaale. Samas „E. Postimehe“ numbris teatab Tõõri abikomitee kirjutaja kõõster M. Koik, et kassameister on tahtnud tõõesti raamatuid ära Tartu saata korjamise soikumise pãrast, ning õõpetaja olevat nad

42) E. Postimehe Lisaleht 1878, nr. 46.

43) Sakala 1878, nr. 44.

44) Sakala 1880, nr. 48, ja 1881, nr. 7.

siis oma kätte nõudnud ⁴⁵⁾. Raske on siiski uskuda seda Kurrikoff'i-Koigi versiooni, kui lugeda „Sakalas“ Türi abikom. avaliku kirja üksikasju. Mainitakse kaht koolmeistrit (C. Wahrmann ja J. Aasa), kelle tunnistused selle kohta protokollirraamatus, et õpetaja nõudnud paari abikom. liikme väljaheitmist ja samuti, nagu juba kuulsime, on ta kahelt komitee saadikult (M. Aasa ja T. Kullamäe) nõudnud eestseisuse liikmete kõrvaldamist. Abikom. koosolekule 3. jaan. 1881. a. pole K. tulnud, kuhu teda oli kutsutud seletusi andma, öeldes kutsujaile: „T e e sekka ma i i a l ei tule!“ (Sõrendused „Sakalas“). Komitee leiab, et K. suurustleb liialt oma teenetega: aastamaksjate komme on olnud Türi juba enne K-i ning kooli kasuks olevat K. kuue aasta jooksul pidanud ainult „peaaegu“ kolm kõnet ⁴⁶⁾. Nööriraamatud näib K. pärast „Sakala“ esimest sõnavõttu abikomitee lõhkumise üle küll olevat tagasi andnud, ent abikomitee on pastori tegevusest olnud siiski nii üllatatud, et peaaegu üksmeelselt on otsustatud, et K. pole enam abikomitee auliige, mis nime ta varemini kandis ⁴⁷⁾. Köster Koigi tunnistuse kohta arvatakse „Sakalas“, et ta kõneleb kohakaotamise hirmus pastoriile soodsat juttu ⁴⁸⁾. Nagu hiljemini näeme, oli köstril küll põhjust tunda teatud määral vallandamishirmu ühe varema eksamuse pärast.

Selleks, et uskuda K-i seletusi konflikti üle abikomiteega, peaksime oletama üsna laialdaselt organiseeritud ja väga jultunud valetamist abikomitee tegelaste poolt. Seda teha on meil sama raske kui selleaegseil „Sakala“ lugejail, keda leidus Türi kihelkonnas päris palju, ning vististi sama raske kui asjasse segatud tegelaste tuttavail.

Seoses abikomitee asja käsitlemisega tõstab „Sakala“ K-i vastu ka süüdistuse Türi tütarlaste kihelkonnakooli ülekoormamises usuõpetuse tundidega ⁴⁹⁾. Kuid need etteheited näivad olevat vähem põhjendatud, sest kooli tunnikava määramine ei olenenud kaugeltki kirikuõpetajast üksi ⁵⁰⁾.

Nagu abikomitee loost nii paistab ka K-i vastu konsistooriumile esitatud süüdistusist, et ta tavatseb kergel käel ja omavoliliselt inimesi ametist vallandada või vähemalt neile tungivalt soovitada lahkumist, nagu K. ise oma vastavaid samme armastab

45) E. Postimees 1880, nr. 52.

46) Sakala 1881, nr. 7.

47) Sakala 1881, nr. 2.

48) Sakala 1881, nr. 7.

49) Sakala 1880, nr. 48 ja 52, ning 1881, nr. 1.

50) K. kaitseb end „E. Postimehes“, 1880, nr. 52.

nimetada. Nii figureerib K-i protsessides kirikueestseisjatega tema püüd vallandada köster Mihkel Koiki ning mõnd koolmeistrit. Eriti kaua seisab päevakorral köstri vallandamise küsimus. Juba 1881. a. kaebab kirikueestseisja parun G. von Traubenberg, et õpetaja andnud köstrile omavoliliselt *consilium abeundi* ⁵¹). Nagu kirikueestseisjad hiljemini lisavad, on K. korduvalt nõudnud köstri lahkumist ning kord määranud selleks kindla tähtajagi ⁵²). Türi pastoraadi kogukonnavanem Karl Kruusberg seletab konsistooriumi ees, et pastor solvavat üldiselt lugupeetud köstrit, ei lubavat teda näit. oma tuppa tulla teada saada kirikus lauldavate laulude numbreid, vaid läkitavat need talle oma teenijatüdruku kaudu. Pastor ei kasseerivat laulatuste puhul ametitalituse tasu vastu võttes ka köstri oma (mis nähtavasti oli kombeks Türil, L. A.), mille tõttu köster saavat sageli kahju ⁵³). K. seletab konsistooriumis ülekuulamisel, et ta olevat eraviisil nõu andnud köstrile ametit maha panna, kuid mitte teda ametlikult vallandanud. Köster oli kunagi eksinud ühe tüdrukuga, kellega ta hiljemini abiellus. Pastor oli talle süü andestanud tingimusel, et ta hiljemini oma ametit peab ustavalt ja nii, kuidas kohane („*treu und gebührlich*“). Ent köster käidelnud teda põlgusega ning olnud tema vastu upsakas. Ametitasu vastuvõtmisel on ta näit. ütelnud pastorile: „Te oskate raha lugeda“ ⁵⁴). Mõjuvamaid üksikasjalisi näiteid K. köstri upsakuse väite illustreerimiseks ei too. Kirikueestseisjad väidavad, et köster on täiesti vabatahtlikult tunnistanud pastorile laulatuse eel üles oma suhte mõrsjaga enne abiellumist ning pastor kasustavat nüüd tema usaldust kurjasti. Köstri ütlus pastori rahalugemisoskuse kohta kaotab nende esituses pea täiesti oma teravuse. Pastor andnud köstrile üle mingi väikese summa ning käskinud selle uuesti üle lugeda. Ent köster oli sellele vastanud, et ta usub, et pastor oskab raha lugeda ⁵⁵). Köster Koik jäi igatahes kaheksakümnendate aastate algul Türiks edasi, kuid tema vahekord pastoriga arvatavasti ei parenenud. 6. nov. 1888. a. segatakse kirikus jumalateenistuse käiku — orel, mis peaks saatma pihilaulu, jääb vakka. Pastor

51) Kindralsuperintendent E. Konsistooriumile 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717.

52) Türi kirikueestseisjad E. Konsistooriumile 19. III 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

53) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

54) E. Konsist. prot. 20. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

55) T. kirikueestseisjad E. Konsist-le 19. III 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

jookseb altarist koorile selgitama selle põhjust. Tema arvates on köster sihilikult käsitsenud üht oreliventili⁵⁶⁾. Köster püüab lükata süüd instrumendile⁵⁷⁾. K. astub samme köstri vallandamiseks, kuid Eestimaa Konsistoorium oma otsuses 3. maist 1889. a.⁵⁸⁾ leiab, et pole tõestatud tahtlikku jumalateenistuse segamist, liiati et see esmakordselt juhtunud, laseb kirikueestseisjail teha köstrile ainult valju laituse hoiatusega, et järgmisel jumalateenistuse segamisel köstri hooletuse läbi teda võidakse vallandada. 1889. a. jõululaupäeval juhtub uus jumalateenistuse segamine. Parajasti kui õpetaja luges pihi sõnu, tulnud oreliolt kuuldavale mingi pikk venitatud toon. Kirikueestseisjad ei anna nüüdki K-le nõusolekut köstri vallandamiseks, kuigi konsistooriumi otsuse põhjal tuleks seda teha korduval jumalateenistuse segamisel. Seepärast pöördub K. konsistooriumi poole, paludes köstri vallandamist⁵⁹⁾. Kirikueestseisjad vabandavad köstrit seega, et noodivihu sisust kukkunud osa klahvidele sel ajal, kui köster uut laulu otsinud. Segamine pole olnud pealegi oluline⁶⁰⁾. Samuti tunnistab Alliku koolmeister Mart Veimer, et kirikuliste seas pole vahejuhtum tekitanud meelepaha⁶¹⁾. K. ei taha siiski uskuda oreli hüüdma hakkamist noodilehe langemise läbi, sest Türi kiriku oreli klahvid vajavat tugevat surumist, ennekui annavad heli⁶²⁾. Siiski lõpetab konsistoorium, pärast K-i kohalt vallandamist, süüdistuse Koigi vastu, jättes ta köstriks Türiks edasi⁶³⁾. Kuigi pole võimatu, et karmil talve ajal kütmata kirikus köstri kohmetud näpud pillavad osa noodiraamatust klahvidele, on siiski raske öelda, kas sellest võis tekkida segav heli. Kuid tõenäolik on, et koguduse meelest vahejuhtum polnud kuigi tähtis, ning samuti kindlaks jääb, et oma esimeste köstri vallandamiskatsete põhjendamiseks võis K. väga vähe konkreetset esildada konsistooriumile.

Omapoolilises käitumises süüdistatakse K-i ka koolmeistrite suhtes. Parun Traubenberg kaebab kindralsuperintendentile,

56) Kurrikoff E. Konsistooriumile 7. III 1890. EKA, tmk. nr. 1773.

57) T. kirikueestseisjad E. Konsist-le 14. IV 1890. EKA, tmk. nr. 1773.

58) EKA, tmk. nr. 1773.

59) Kurrikoff E. Konsistooriumile 18. I 1890. EKA, tmk. nr. 1773.

60) T. kirikueestseisjad E. Konsistooriumile 12. II 1890. EKA, tmk. nr. 1773.

61) E. Konsist. prot. 17. I 1891, M. Veimeri ülekuulamisest. EKA, tmk. nr. 1773.

62) Kurrikoff E. Konsistooriumile 7. III 1890. EKA, tmk. nr. 1773.

63) E. Konsist. otsus 7. III 1891. EKA, tmk. nr. 1773.

et K. on omavoliliselt vallandanud Piiumetsa küla koolmeistri ning nõudnud kihelkonna koolikomisjonilt ainuüksi tema (Kurrikoff'i) kaebust arvestades Retla koolmeistri vallandamist⁶⁴). Kihelkonna koolirevidendi E. v. Middendorff'i kirjas Türi kihelkonnakonvendile 20. juunist 1881. a. süüdistatakse teda peale muu (ja äsjaõeldu) väga suures subjektiivsuses õpetajate suhtes. Vastavalt pastori kõikuvale suhtumisele „Sakalasse“ ja Aleksandri-kooli asjusse vahelduvat ka ta hinnangud õpetajate kohta, nende kiitmine ja laitmine, neile eksimuste puhul suuremate või vähemate karistuste nõudmine⁶⁵). K. eitab rahvuslike intriigide kooli kandmist ning püüab oma otsuseid õpetajate kohta põhjendada nende ametitäitmise või kõlbla tasemega⁶⁶). Piiumetsa koolmeistrit ei olevat ta vallandanud, soovitanud ainult kohalt lahkumist. Retla koolmeister olevat elanud kolm aastat „metsikus abielus“ ning abiellunud siis ühe teise tüdrukuga. Koolikomisjoni poolt koolmeistrile määratud 15-rublaline trahv tundub pastorile sel puhul liiga madal⁶⁷). Piiumetsa koolmeistri asjus seletab kihelkonna koolirevident E. v. Middendorff, et koolmeister on saanud (tõenäolikt kihelkonna koolikomisjonilt) noomituse mingi raamatu omavolilise tarvituselevõtmise pärast koolis. Kuid mõned kuud hiljemini on ilmunud koolmeister Middendorff'i juurde ning palunud tunnistust tema vallandamise kohta pastori poolt. Middendorff kirjutanud pastorile, paludes teateid põhjuste kohta. Pastor vastanud kirjalikt, et koolmeister on vallandamise asjus tõtt kõnelnud, ta olla lubanud tõesti tema tungiva nõuandmise peale kohalt lahkuda. Suusõnal on ta põhjusena toonud ette asjaolu, mis oli varemini juba õiendatud noomitusega. Retla koolmeistri kohta seletab Middendorff, et 1878. a. on kaevanud koolmeistri peale koolikomisjonile üks „liiderlik“ tüdruk, kes aastaid varemini oli olnud temaga kuus korda suguühtes. Koolikomisjon määranud koolmeistrile, kes on juba kaks aastat abielus ja elab korralikt, ainult noomituse ja 15 rubla trahvi esialgse salgamise eest. 1880. a. oktoobris nõudnud K. aga koolmeistri vallandamist üksnes tema sõna peale ilma koolmeistri enda ülekuulamiseta, sest ta olevat kirikus naernud. Kui koolikomisjon seda ei teinud, tõstis K. uuesti üles vana

64) Kindralsuperintendent E. Konst-le 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717.

65) Ärakiri kirjast EKA, tmk. nr. 1717.

66) Ärakiri K-i vastusest Middendorff'i süüdistustele. EKA, tmk. nr. 1717.

67) Kurikoff'i seletus E. Konsist. prot. 20. I 1882. EKA 1717.

juba 1878. a. korraldatud süüasja, Middendorff'i arvates ainult koolmeistrist vabanemise ettekäändeks⁶⁸⁾. Peale kõstri ja koolmeistrite omavoliliste vallandamiskatsete süüdistatakse K-i veel Alliku vöormündri vallandamises⁶⁹⁾. Selgi puhul annab K. oma tavalise vastuse — ta andnud ainult nõu vöormündrile ametist lahkuda⁷⁰⁾.

Selliste vastukäivate seletuste puhul on raske ütelda, kummal poolel on õigus. On tõenäolik, et mõnelegi koolmeistrile või kõstrile seitsmekümnendate aastate lõpul ja kaheksakümnendate algul kirikuõpetaja oli nii suur ja oma väärikusega nii arastav autoriteet, et tema tungiv soovitus võis tunduda käsuna, eriti kui see oli antud nõude toonil.

On ka muid vallandamisi, mida õpetaja ei eitagi ja kogudus kah talle pahaks paneb. Nii kurdab üks eesti koguduse esindajaist konsistoriumis 15. jaanuaril 1882. aastal, et pastor vallandanud oma teenijatüdruku, kes kolmkümmend aastat teeninud Kurrikoff'i eelkäijat praost Grohmann'i, lihtsalt sellepärast, et tüdruk küsinud, mispärast Kurrikoff Tartu laulupeole ei sõida, kuigi ka tema on eestlane. Ning hiljemini tahtvat K., et ta vana teenija ei elaks edasi kõstri juures⁷¹⁾. Siin tähendatud pastori pahameele põhjus on muidugi naiivselt oletatud, aga teatud määral liigutavaks jääb see lihtsameelsus, millega rutatakse kaitsma eatanud teenijat.

Üldiselt leiavad eestlasist kogukondade esindajad, kes konsistoriumi üleskutsel ilmusid Tallinna K-i peale kaebama, et pastor on liiga karm, pahur ja uhke. Laupa kogukonnavanem Jaan Mikser kõneleb näit., et ta tirivat leeripoisse juukseist, kui need oma ülesandeid ei oska, nii et nad ehmuvad ja nende tervis selle all kannatab. 1880. a. sügisel käidelnud ta nii seitset leeripoissi. Ka leeritüdrukuid karistavat pastor karmilt. 1881. a. sügisel ajanud ta leeritoast üht tüdruku välja. Viimane pole läinud, üteldes endal olevat paljad jalad. Nüüd küsinud õpetaja, kas ta peab kutsuma oma sulase tüdruku välja viima. Siis väljunud tüdruk ning pidanud 3 tundi seisma külmas kojaskas, mille tõttu ta hiljemini haiglaseks muutunud. Koolimajja tulles armulauale soovijaid üles kirjutama ei teretavat K. ning vihastuvat ja tõrelevat iga väikese asja pärast — kas või see pärast, et tindipott pole oma kohal. Kirna koolmeister Indrek

68) Middendorff Traubenbergile 19. III 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

69) Kindralsuperintendent E. Konsist-le 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717.

70) E. Konsist. prot. 20. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

71) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

Saarmu leiab, et eelmine pastor on rääkinud ikka sõbralikult, praeguse koolitulekud aga äratavat aina „hirmu ja kartust“. Ta olevat mittesõbralik ja järsk ning küsivat nii, et lapsed ning vahel koolmeistergi teda ei mõista. Lapsi kiskuvat ta juustest, oma teenijaid kohtlevat halvasti ja vahetavat neid sageli. Õpetaja näib kergesti solvuvat. Sama koolmeister jutustab, kuis kord Kirna koolimajas inimesi armulauale kirjutades pastor polnud pidanud (nähtavasti kombeks saanud, L. A.) jutlust ja palvet. Oma keeldumist oli ta põhjendanud sellega, et paar meest olid läinud ära jutlust ootamata. Sealolijail oli süda tundnud piina seepärast, et pastor on neile vihane ⁷²⁾. Keegi pole osanud olla K-i vastu küllalt viisakas, jutustab üks selleaegseid koolmeistreid oma mälestusis, vana tugev mulgi jonn viinud ta vastuollu nii mõisnikega kui ka talupoegadega ⁷³⁾. Õpetaja uhkusest ja auahnusest kirjutab ka Tori valla talitaja Hans Lagemann 13. jaan. 1882. a. väga viletsas stiilis ja keeles konsistoriumile ⁷⁴⁾. Ta leiab, et „armastus, valla ja kirriku õpetaja vahhel üsna kaddunud ja surnud näitab ollema, et Meie nored Innimesed ei Lähhe kirriku Jutlust kulama, et õppetaja vägga uhke ja au ahne on“. Sama kergesti kui solvuma on pastor teisi solvama. Kirna koolmeister Indrek Saarmu räägib, kuis pastor teda kord kantslist noominud ühe jõulujutluse ettelugemise pärast, kus oli öeldud, et õige jõulude pühitsemine ei seisa jõulukuuse süütamises, vaid südamest pöördumises. Ning pärast seda kõneluses koolmeistriga on pastor nimetanud teda häbematuks ⁷⁵⁾. Eesti kui ka saksa koguduse liikmete auhaavamine kordub tihti K-i vastu tõstetud süüdistustes. Nii näit. kirjutab Vahastu kogukonna kohtuvanem „kindral konsistoriumile“ eesti keeles, et õpetaja sõimanud teda häbemata lurjuseks ⁷⁶⁾. Kord süüdistatakse K-i koguni teoga solvamises ⁷⁷⁾ ning pastori kohalt vallandamiselgi on üheks süüpunktiks taluperemees Anton Vinbergi solvamine ⁷⁸⁾. Ka teab rahvatraditsioon kõnelda, et K. ühele koolmeistrile vastu kätt löönud koolis väga tühisel põhjusel. Kord Retla kooli revideerides olevat K. leidnud ühe õpilase tahvilil etteütluses paar viga ning teinud selle kohta märkuse koolmeister J. Lõville. Et sõnad siiski olnud

72) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

73) Ajaloolist traditsiooni Türi khk. kohta, lk. 52 ja 56. EK1A.

74) EKA, tmk. nr. 1717.

75) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

76) Kiri 14. IX 1884. EKA nr. 1719.

77) Frey E. Konsistoriumile 23. VI 1886. EKA nr. 1720.

78) Kindralkonsist-i 1891. a. 15. II otsuse ärakiri. EKA nr. 1721.

õieti kirjutatud, siis palunud Lõvi tahvli oma kätte. Seepeale vihastunud K. ning andnud Lõville hoobi vastu kätt⁷⁹⁾. Mõningaid hooletusi ametiasjus heidavad pastorile ette eesti kogukondade esindajad. Nii kõnelevad Lokuta ja Piiumetsa kogukonnavanemad ning Laupa kogukonnavanema abi, et pastor viivitavat haigete juurde tulemisega. Või tema üle nurisetakse seepärast, et ta pole pidanud surnutepühast kolmekuningapäevani ühtki armulauaga jumalateenistust.

Selliste enam hingekarjaslikku hoolt või sooja lahkust ihkavate kaebuste kõrval esitavad eesti koguduse liikmed ka selliseid, mis johtunud K. majanduslikust kasupüüdmisest. Kirna kogukonnavanem heidab näit. ette pastorile, et ta 1880. a. sügisel pole viljamaksu ümberarvestamisel rahasse leppinud enam 7 rublaga setverti eest, vaid nõudnud 11 rubla, kuigi vilja hind Türi kihelkonnas pole olnud nii kallis. Türi kirikumõisa kogukonnavanem leiab, et K. nõudvat kirikumõisa talupoegadelt veel kõrgemat renti kui mõisnikud, ning väiklaselt nuriseb Piiumetsa kogukonnavanem selle üle, et õpetaja iga „tähe“ väljakirjutamise eest võtvat kümme kopikat⁸⁰⁾. Üsna suur näib olnud koguduses rahulolematust seepärast, et pastor nõuab viljamaksu eest uue taksi järgi raha või tahab seda jälle viljas⁸¹⁾.

Peale muu väidavad eesti koguduse esindajad, et ühe praosti-visitatsiooni ajal on koolmeistrid kogunenud praosti jutule pääsemiseks, kuid K. pole neist teatanud. Alles siis, kui praost ära sõitnud, küsinud õpetaja neilt, mida nad praostile tahtnud ütelda. Sellele vastanud nad, et tahtnud praostilt küsida, mispärast on õpetaja armastus nende vastu jahtunud⁸²⁾.

Kurrikoff loomulikult püüab end kaitsta süüdistuste vastu. Ta eitab asjaolu, nagu oleks ta takistanud kuut või seitset koolmeistrit praosti jutule pääsemast. Koolmeistrid pole seda temalt palunudki, vaid ütelnud ainult, et tahavad Kurrikoff'iga kõnelda selle üle, mispärast ta oma endisest armastusest loobunud. K. vastanud sellele, et nemad peaksid teda enam armastama, pühapäeviti kiriku tulema ja teda teretama, siis saavat ta jälle olema sõbralik. Tagasi tõrjub ta ka etteheited majanduslikult alalt, nende seas süüdistuse maksuvilja kõrgemas hindamises ümberarvestamisel rahasse. Kokkulepe kogudusega viljahinna kohta on olnud ajutine ning neilt, kes ei soovi maksta

79) Ajal. tradits. Türi.khk., lk. 50.

80) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

81) Kindralsuperintendent E. Konsistooriumile 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717.

82) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

rahas, olevat pastor ikka nõus vastu võtma maksu otse viljas. Süüdistustest ametikohuste halvastitaitmise kohta tunnistab ta õigeks, et pole ühel aastal esimesest adventist kuni kolmekuningapäevani pidanud armulauapäeva, kuid oma vabanduseks ütleb, et kõik kogukonnad olid juba varemini armulaual käinud. Kindlasti eitab ta hooletusi ja viivitusi haigete külastamises, kuigi seda olid konstateerinud üsna mitme kogukonna esindajad. Ta teretavat ikka inimesi koolimajja tulles, kuid inimesed ei teretavat teda. Õpilaste ja leerilaste juukseisttirimisi pastor ei salga. Paljasjalgse leeritüdruku suhtes arvab ta, et väljasaadetu oleks võinud külma puhul varju otsida läheduses asuvast leerilaste elumajast. Etteheiteid olevat ta teinud küll Kirna koolmeistrile, kes kõnelnud oma jutluses, et Kristus pole seal, kus süüdatakse küünlad, mida võidakse võtta valgustatud kiriku kohta käivaks. Koolmeistrit polevat ta aga nimetanud häbematuks⁸³⁾. Üldse püüab K. ikka pehmendada neid solvavaid väljendeid⁸⁴⁾, mis talle omistatakse, ning väga sageli ütleb enda olevat unustanud oma sõnad⁸⁵⁾. Enamasti oskab K. paista lasta oma ägedaid ja agressiivseid sõnu inimlikult väga mõistetavana. Vahastu kohtuvanem, üks pastori jutust solvunu, muutub K-i valgustuses arvatavaks ülekohtuvarjajaks⁸⁶⁾, mõni teine solvatu üldiselt häbematuks ja kõlblalt rikutuks⁸⁷⁾ jne.

Kuidas suhtuda neisse K-i endaõigustamistesse? Ei ole just võimatu, et kohmetud ja teatud määral kartlikud koolmeistrid, nähes oma kõrget kaebealust, väljendusid nii segaselt, et K. ei mõistnudki nende soovi praosti jutule pääseda. Tõenäolikum siiski on, et õpetaja neid sihilikult praosti juurde ei lasknud. Tõsiasjaks jääb vahest kõigest hoolimata ka mõni ametialaline hooletus või unustus (näit. haigete külastamises), kuid arvestades K-i küllalt suurt töökoormat, võiks neisse suhtuda vabandavalt. Tema käitumine leerilaste ja õpilastega näib osutavat teatud pedagoogilist abitust, mida siis peavad korvama sellised vahendid, nagu juustest kiskumine või väljasaatmine. Pastori arvamine, et väljasaadetu leeritüdruk oleks võinud sooja minna teise majja, on kas otsitud või osutab veelkord halba õpilaste

83) E. Konsist. prot. 15. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

84) Näit. kirjas praost Hoffmann'ile 4. X 1884 J. Klooreni asjus. EKA, tmk. nr. 1719, või kirjas E. Konsistooriumile 14. VII 1886 A. Michelsoni asjus. EKA, tmk. nr. 1720.

85) Kindralsuperint. E. Konsist-le 19. XI 1881. EKA, tmk. nr. 1717. E. Konsist. prot. 20. I 1882. EKA, tmk. nr. 1717, ja mujal.

86) Kurrikoff praost Hoffmann'ile 4. X 1884. EKA, tmk. nr. 1719.

87) Kurrikoff E. Konsistooriumile 14. VII 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

hingeelu tundmist. On ju nii tavaline, et väljasaadetud õpilane jääb ootama kartlikult õpperuumi lähedusse tagasikutset tundi ja ei julgegi kaugele eemalduda. Samuti näib siin toodud ja toomata materjalist olevat enam-vähem kindel, et kogudusele on K. jätnud kõrgi, kergesti ärritatava ja omapead teotsema kalduva inimese mulje. Kuigi K-l võis olla põhjust vihastumiseks, ei saa sellega veel õigustada tema kui pastori ägedust ja enese-unustamist. Tema kergesti-solvumist näitab kas või see, mis-suguse tundlikkusega ta tajub igat jumalateenistuse segamist — kirikus naermine näit. on korduvaks tüli põhjuseks tema ja koguduseliikmete vahel. Igal juhul jääb kindlaks, et K. ei saanud kogudusele mõistetavaks, lähedaseks ja armsaks ning vaevalt oli selles süüdi sakslaste ässitustöö tema vastu, kuigi viimase üle armastab kaevata K. Tal näib üldse olnud kalduvus näha end isikliku viha ohvrina ka seal, kus põhjust oleks pidanud otsima iseendast. Nii näit. juhul, kui ülikool vastu ei võtnud tema magistritööd, sest ta polnud lõpetanud kandidaadi astmega, — siis pidi selle põhjuseks olema ühe professori isiklik viha, mitte ülikooli määrused või K. ise⁸⁸⁾.

(Järgneb.)

L. Anvelt.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Edg. V. Saks: **Hannibali rahvas.** Ajalooline romaan. E. K. - Ü. „Postimehe“ kirjastus, Tartu, 1936. 294 lk. Hind 2 kr. 40 s.

Ajalooline tallinlane Ivo Schenkenberg on leidnud suurt tähelepanu meie nooremate proosameeste laagris: Edg. V. Saks romaanis loeme samast ajast ja ta sangarist nagu Enn Kippeli romaanis „Suure nutu ajal“.

Seda tähelepanu on liiaks paljugi tolele müntmeistri pojast partisaanidesalga juhile. Üks kirjanik motiveerib Ivo Schenkenbergi sõjameheks saamist ja ta karjääri armastusega (kätesaamatu eksootilise tüdruku vastu). Teine peab Schenkenbergi tegude lükkureiks osalt armastust (võistleja käte vahele libisenud tüdruku vastu) ja osalt sõduri-auahnust, et ülemus näeks tema ja salga vahvust ning ülendaks neid pleebisi seisundist üheõiguslikuks rivaalidega, muude palgasõdurite seisusesse. Laiemat, kaugemale ulatuvat pilku, maarahva käekäiku enam südamesse võtvat teotsemissuunda ja mõjusama poliitika teadvust ei oma neist kumbki. Edg. V. Saks on küll oma Ivo teinud sünnipäralt poolenisti maarahva liikmeks ja pannud tema mõtteisse mõningaid eestipatriootilisi mõlgutusi, kuid lähemal vaatlemisel osutuvad needki enam teoreetilist liiki kui teost otsustavamad laadi. Oma salga suhtes on kummagi autori Ivo käskiv ja kamandav ülemus, mitte suur seltsimees

88) Kurrikoffide suguvõsa, lk. 22.

ega *primus inter pares*. Ainult mõningad üksikud maarahva esindajad on oma pealikuaga seltsimehelikumas vahekorras. Kippelil on selliseid näidatud rohkem, enamiku suhtes on aga Schenkenberg kui massi juht.

Need teod, mis kummagi autori Schenkenberg rindel ja röövimistel toime pani, tulid kasuks Rootsi kroonile ja peamiselt Tallinna pärjerkonnale, kus eesti inimese viibis paaria seisundis, kellele oli lõpuks ükskõik, kes maad vägivaltitses — ei olnud ju sakslasist ja teistis muulasist tingi- ja palgasõdurite ning mõisameeste hirmu- ja vereteod leebemad ega magusamad venelaste omadest. Asiaatide julmustele ning elajalik-kustele oli Lääne-Euroopal vastu seada inkvisitsiooni piinamiste meisterlus. Igatahes ei ole mina omal ajal Vene pealinna muuseumis süsteemaatiliselt külastades sellist täiuslikku piinakambrit näinud kui Haagis, sisse seatud kuulsate hispaanlasist flaami rahva rõhujate poolt. Sellega ma muidugi ei taha siin omaaegseid idanaabreid humaansemaks ülendada läänepoolseist türrannidest.

Et Tallinn moskoviidist hävitamata jäi, see lohetas vist küll toonast eestlast Tallinnas vähe: niikuinii hävis siin eesti inimest kõige rohkem: tuli nälg — esmajärgus tema kallale; tuli katk — olgu lahke jällegi maainimene esimesena Issanda palge ette! Kes aga turvutses nagu Jumala selja taga, see oli mitte-eestlane oma kantsmajas ja südalinna Toompea kättesaamatuses (kuna maarahvas aguleis põles ja kuulide rahet maitsis).

Nõnda et lõpuks tänu- ja kuulsusraamatuid Ivo Schenkenbergile kirjutada selles laadis, nagu see on sündinud nüüd kahe eesti kirjaniku sule kaudu, oleks vist olnud kohasem balti-sakslasile ja mõnele Tallinna igipürjeri võsule.

Seda romaani ideoloogilisest seisukohast.

Kunstilisest ja kultuuriloolisest lähtekohast vaadates tundub vajalik olevat märkida järgmist, kusjuures tahtmatult tuleb käia kahe mainitud romaani võrdluse teed.

Ühist on neil peale üldkondikava ja peategelase seda, et armu-seiklused on mõlemal kitsi-võitu. **L a h k u m i n e v a t:** Enn Kippeli romaan on materjalidelt võrratult rikkalikum, ajajärgu-koloriidikum, kompositsioonilt julgem ja laiemalt haarav, ka kirjeldatud tegevuse pindalalt ulatuslikum. Edasi stiililt asja- ja ajakohasem. Peale selle Enn Kippeli romaan siiski kirjeldab maarahva olu ja elu — ehkki üksikute episoodide ja mõningate tegelaste lühibiograafiatega näol — hulga piisavamalt Edg. V. Saksa teosest. Ja värvirikum ning tegevustihedam on E. Kippeli teos — ühtlasi ka vääratustest rikkam. Kes rohkem riskib, see rohkem ka kaotab; kuid ühtlasi: „riisiko on üllas asi“, nagu ütlesid kaardimängus venelased kaotusegi korral...

Edg. Saksal seevastu puudub see ülekuhjumine ja teose tervikut lõpuks lohistav-üksluisestav pikkus, mida tuli ette heita Enn Kippelile. Ka on E. V. Saksa romaan kompositsioonilt ümaram, kontsentreeritum, ja puuduvad siin sellised liialdused, nagu neid harrastab Enn Kippel nii ajajärgu palge varjude esilemanamisel kui küllusliialduste kujutlemisel. Mis aga Edg. V. Saksa teost lugedes korduvalt häirib, need on ta literatuursed võtted ja ilukirjatsemised — nimelt võrdluste tarvitamises. Need torkavad silma kohe esimesel leheküljel. Ta võrdleb siin mere-laineid „kuivanud künnivagudega“, kirjeldab varje, „mis kui t e r i puistasid pimedust linna kitsaile tänavale“. Hädakellad taovad — „nagu kaagutavad kanad“, vihmapiisad — „nagu laialilaotatud tiibadega nahkhiiri, kes möödalennul oma imepeente küüntega kriimustavad nagu“. Selliste ebaõnnestunud või ebakohastele ja keerukaile võrdluspiltidele lisandub ka õieti kulunud, näit. „nagu marmorist valge käsivars“. Enn Kippel tarvitab otsesemat, lihtsamat ja mehisemat keelt.

Tsiteeritud ja tsiteerimata võrdlused paljastavad Edg. V. Saksas kalduvusi literatuuri. Ja üldiselt võttes, nende kahe teose iseloomustuseks lühilauseid tarvitades: „Suure nutu ajal“ on kirjutanud kirjanik, „Hannibali rahva“ aga literaat.

Lõpuks üks tehniline märkus: Olin enne lugenud E. Kippeli romaani, siis Edg. V. Saksaga — viimase puhul oli juba huvi nõrgem, mis paratamatu kordumise puhul. Võimalik, et E. V. Saksaga teost v a h e t u m a l t lugedes oleks otsus kujunenud kiitvam. Praegu aga pean jääma öeldu juurde.

A. Adson.

Jaan Kärner: Tõusev rahvas. Romaan. I köide. Noor-Eesti, Tartu, 1936. 406 lk. Hind 4 kr. 50 s.

Kui mälu ei peta, oli see sakslane R. Lehmann oma „Poetikas“, kes väitis ajaloolise romaani hiilgeaja olevat möödunud. Põhjuseks: meie aeg tunneb liiga hästi ajalugu. Kui Scott või Dumas jutustasid oma lugejaile olematuist lahinguist või väljamõeldud riigimeestest galantsid seiklusi, siis polnud autoreil üldse vaja pead murda, kas lugejais järsku ei teki kahtlus ja tahtmise ajaloolisi tõiku kontrollida. Seda vabadust nautisid ka veel meie Bornhöhe ja Järv. Aga kui Metsanurk andis „Ümera jões“ Mägiste meestele rikkalikult kilpe varustuseks, konsulteerisime kohe arheoloogide ja autor vähendas järgmises trüki kilpide arvu ning tõendas veel lisaks, et ega neid osatud tarvitadagi. Nii et praegusel ajal peab ajaloolise romaani autor vähemalt tavalisest lugejast paremini tundma ajajärgu värvingut ja tolleaegseid fakte. Aga need raskused pole heidutanud meie kirjanikke teoste ainete otsinguil ikka sagedamini siirdumast minevikku. Muidugi mitmesuguse eduga.

Tänuväärsemad ajajärgud ajalooliste teoste aineiks on sõjad — seda näeme ka meie viimase aja ajaloolisest romaanis. Võitlustes on pinget ja draamatilisust — need seigad võimaldavad enam sisustada romaani ning juhtida soovi järgi tegelaste saatust. Mineviku argielu kujutamine nõuab süvenenumat ajaloolise olustiku tundmist ja tegelaste liikumapanemine kunagise igapäeva pisielu taustal on raske ülesanne.

J. Kärneril pole olnud raskusi ajaloolise miljöo tabamisel, sest ta on käsiteldava aja kaasaegne. Ka oli tal kasutada ohtralt arhiivmaterjali ja tolleaegset ajakirjandust. Ta romaan ei kujuta oma esimeses osas küll sõda, kuid sellega pea võrdselt draamatilist perioodi meie rahva minevikust — 1905. aastat, s. o. revolutsiooniga. Nii pole teose õnnestumiseks olnud eespoolmainitud takistusi. Et teos on alles esimehe köide oletatavast triloogiast, siis peaksid järgmised osad vähemalt Maaõnneõjani ulatuma, pealkirja järgi otsustades võib-olla ka Vabadussõda haarama. Kuid milleks ette rutata. Järgnevaid kõiteid on siin riiutatud sellepärast, et praeguses ulatuses on romaan ilmselt pikema teose ekspoosiooniks: selles algatatakse sündmustiku ahelikke, kuid need ei jõua kusagil lõpule. Nii lahtiseks ei saa aga romaani kompositsioon jääda. Tõsi küll, saame pilte maapäeva koosolekuist ja rüütelkonna tegelastest omavahel, näeme Tallinna Linnavalitsuse ülevõtmist ja tööliste koosolekuid, kuid need katkevad poolel teel, ilma et lugeja mõnigi-kord selgusele jõuaks, milleks on see või teine episood sündmustikku põimitud. Aga järke oodates lepid selle draamatilise pinevuse puudusega, milleks muide on võimalusi pakkunud ka romaani kestel tööliste koosolekute massistseenid või kokkupõrked üha enam revolutsiooniliselt häälestuva proletariaadi ja valitsuse relvastatud jõudude vahel.

Mitmes kohas — kokkupõrge sadamas, laskmine Mayeri vabrikus — ootad mingi Mahtra lahtipuhkemist, nagu seda suutis kujutada Vilde, kuid autori sulg ei küüni selleni või ei tahagi ta oma romaanis ulatusliku-

mat pilti anda revolutsiooni sündmustest, vaid piirdub eeskätt selle nn sõnalise osaga — mõisnike, linnategelaste ja tööliste koosolekutega ja sõnavõttudega.

J. Kärneri romaan ei sarnle Sienkiewicz'i ajalooliste teguderomaanidega, milles kujutati rahva vaimse ja füüsilise energia prahvatusi suuriks ajaloo sündmusiks. Samuti ei nihku K-l esiplaanile mõni individuaalne kangelane. „Tõusev rahvas“ liigub võrratult vaiksemal vesil. Selles kujundatakse rahvast ja juhitakse ta saatust vaimsetl. Võitlus käib peamiselt sõnades — olgu siis koosolekuil, olgu telgitaguseis malekäikudes. Teost võikski iseloomustada koosolekute- ja kõneluste-romaanina. Autor on nähtavasti rikkalikult kasustanud tolaeagseid ajalehesõnumeid. Neid reprodutseerides ja täiendades vastavalt romaani käigu ülesandeile on valminud reportaažromaan — ilukirjanduslikult kujundatud kroonika. Sellise kompositsiooniga teos kulgeb aga vahest liigagi eepiliselt, piirdudes puhuti ainult üksikepisoodide registreerimisega. Autor kujundab vähe ega pane liikuma enda loodud tegelasi, vaid vaatleb 1905. a. sündmusi. Selles ta omistab peatähelepanu kolme rahvakihi — aadlikkude, kodanlaste-haritlaste ja tööliste — poliitilisele võitlusele. Puhtajalooline element teoses on nii domineeriv (tahaks uskuda, et autor 1905. a. ajalugu küllaldaselt on tundnud ega pälvil etteheiteid eriteadlaselt-ajaloolaselt), et kipub jätma varju ilukirjandusliku peale- ja külgeehitise. Nii kaldud teost võtma romaniseeritud ajaloon, nagu on kirjutatud romaniseeritud biograafiaid. Selline žanr pole kuidagi vähemväärtuslik ajaloolisest romaanist, seab aga autorile raskemaidki ülesandeid, sest jätab vähem vabaks käed fantaasiale ja nõuab põhjalikumat faktide tundmist. Ka on peamiselt ajalooliste sündmustega piirdumisel raskem anda sündmustikule hoogu ja huvitavust, mida ootab enamik lugejaid ilukirjanduslikult teoselt; liiati et ühiskondlikkude võitluste taustal tekkiv armastusintriiig eestlasest ajakirjaniku ja maalikunstitseva mõisnikupreili vahel on nii episoodiline, liigub kogu aja kuskil perifeerial ega pääse puhukski varju jätma asjalikku ajaloolist sündmustikku. See Pärna-ajast tuntud motiiv — armastus ei küsi seisuse järgi — ei oma omaette süželist ülesannet, vaid vähemalt selles esimeses osas on teenivas osas ajalooliste suhete valgustamisel. Pealegi jookseb see intriigiahelik millessegi lahendamatusse. Ilmselt mitte lõplikult. Tahtmatult rõõbitad teost Vilde ajalooliste teostega: seal nihkub ühiskondlik-ajalooline element paiguti kauaks hoopis tagaplaanile, ja kaugeltki mitte teose kahjuks.

Ajaloolise elemendi pidev fookuses hoidmine seab autorile erilisi ülesandeid tegelaste kujutamisel. Ajalooliste romaanide peategelasiks on enamasti kirjaniku loodud tegelased. Seda võtet põhjendab eespoolnimetatud kirjandusteoreetik asjaoluga, et ajaloolise isiku kujutamine seab raskeid, kui mitte ületamatuid ülesandeid autorile. Seda eriti olevikus, kus ajalugu nii laialt õpitakse ja tuntakse. Ajaloolise isiku joonistamisel jääb kirjanikule piiratud vabadus. Nagu ta teod pole autori juhtida, nii ka ei saa autor teda täiesti oma näo järgi luua. Milliseid toredusi on saanud endale lubada Gailit „Isade maas“ sõdurite tüüpide loomisel, aga paljuks ta oleks saanud teha mõnest kolonelist või kindralist, kelle nimi kantud Eesti sõjaväe nimestikkudesse. Kärneril aga pole olnud sellist vabadust (muidugi ei saa väita, et ta oleks tahtnudki), sest ta teoses esiplaanil olevad tegelased on eeskätt ajaloolised isikud.

Üksikud ebareaalsed tegelased, kes romaanis esinevad, on kõrvalvõi koguni episoodilised tegelased. Nende reljeefsust ei saagi nõuda. Kuid autor on otse massiliselt lavale toonud ajaloolisi isikuid kõigist seltskonnakihtidest, kaasa arvatud tookordne Vene keiser. Ja nende kõikide kujutamine elavalt, ajalooliselt usutavalt on osutunud ülesandeks, mida on autor suutnud vaid piiratud täita. Võime ju väita, et tegelasiks on romaanis kohalikud rahvad, et peategelane on tiitlis nime-

tatud tõusev rahvas, nii et üksikindiviid ei pälvigi detailsemat väljajoonistamist. Ent tolleaegne tõusmine oli ikkagi suuresti juhtide asi, nagu vastuvõttelejaid kehas tas ja võitlust juhtis aadli peamees. Juhtidest on reljeefsem rüütelkonna peamehe Dellingshauseni kuju. Kuigi lugeja näeb teda peaaegu ainult avaliku tegelase poosis, siiski lepib sellega: autor on tahtnud peameest valgustada ju ainult eestluse vastu võitlejana. Kuid rüütelkonna juhi poosis on rühti, väarikust ja, küll ühekülgse lialdatud, aga üldiselt tuntud parunitüüpi. Ilmekust leidub ka tööliklassist väljakerkinud, vist küll fiktiivsete nimedega, juhtides. Ent karmimalt on autor ümber käinud eesti avalikkude tegelastega ja rahvusliku kodanluse juhtidega. Ta ütleb ju küll mitmel pool, et tolleaegsed Tallinna eestluse juhid olid energilised ja teguvõimsad isikud. Kuid võrratult veenvamalt oleksid paistnud juhid isiksustena, kui autor oleks neid enam kaudselt karakteriseerinud ja lasknud teotseda. Romaanis jäävad eesti haritlased nii rüütel- kui ka töölikonna juhtivate tegelastega võrreldes varju ja nende osatähtsus omaaegses rahva tõusus paistab vähemana, kui usume teadvat ajaloo andmeil. Kõrgemate ametnikkude karakteriseerimine on kindlusetu, väljast ja alt nähtud. Kogemuste puudust tundub ka keisri käsitlemisel — ei usu muide, et keiser võis tunda Liivimaa topograafiat nii hästi, et teadis järele pärida rahutustest üksikuis mõisus, Alatskivil ja Toolamaal, pealegi kus hiigelriigis kõikjal kääris.

Sellisel ajaloolisel teosel nagu kõnesolev on peale puhtkirjanduslikkude taotluste ka oma ühiskondlik ülesanne. Kumba tüüpi romaan saavutab enam ühiskondlikke tulemusi, kas domineerivalt ajaloolise elemendiga või ülekaalukalt ilukirjanduslik, vabalt leitud intriigiga, ajaloolisel taustal? Esimene annab lugejale rohkem teadmisi ajaloost, kuid teine mõjustab enam tundeid ja meelsust. Järelikult viimane.

Villem Altoa.

Romain Rolland: **Colas Breugnon**. Prantsuse keelest tõlkinud M. Sillaots. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 287 lk. Hind 3 kr.

R. Rolland on eesti lugejaskonnale seni olnud tuttav elulugude autorina. „Michelangelo“, „Beethoven“ ja „Tolstoi elu“ ta suurmeeste elulugude sarjast andsid juba teatud kujutluse selle kirjaniku iselaadist, kellele tänapäeva maailmakirjanduses kuulub kahtlemata silmapaistvamaid kohti enne kõike selle värskest optimistliku, uut eluindu ja inimlikku sümpaatiat levitava puhangu tõttu, mida ta tõi sajandi alguse nukraise meeleoludesse Lääne-Euroopa kirjanduses. „Colas Breugnon“i“ tõlge võimaldab eesti lugejal mõista lõpuks vahetult, ilukirjandusliku stiili täies vabaduses seda uut elupilti, mis on avaldanud tunduvat mõju tänapäeva vaimsuse kujunemisse.

Oma ohjendumatu elurõõmu ja vaba lopsakusega näib „Colas Breugnon“ kajastavat Rollandi teoseist puhtaimal kujul ta kunstnikutemperamenti, mis näit. ta suure ajaromaanis „Jean Christophe“, ta patisifistlikus „Clerambaultis“ ja isegi viimases suurromaanis „Võlutud hing“ teeb kohati kontsessioone elamuslikku pinevust, kujutuse konkreetsust ja tihedust lödvendavaile arutlustele ja üldideede seisukohalt juurdekoopteeritud episoodidele, mis pole alati vabad abstraktsusse kalduvast paatosest. „Colas Breugnonis“ on seevastu kirjaniku rikas ideestik sulatatud ülejäägita konkreetsesse kehasusse. Peasangari, Colas Breugnon'i spontaanselt eluagne karakter, selle kujutuseks rakendatud rahvalikult lopsakas stiil ja tegevuse paigutus ajaloolisse kaugusse, mis hõlbus tas sündmuste stiliseerivat tihendamist, — see kõik on andnud kokkukõlalise keha kirjaniku idealistlikule elufilosoofiale, mis ses teoses

avaldub Colas Breugnon'i elurõmsa ja samal ajal väga selgenägeliku vaimu kaudu.

„Näha maailma nagu ta on — ja armastada teda“ — see lause „Michelangelo“ eessõnast maksab elutundelise ja võiks öelda ka kunstilise juhisenä siingi. Romaan on jaotatud 14-nesse peatükki, millest igaüks näitab Breugnon'i uute katsumiste ja uute rõõmude ees: väliste võimude vastas, oma töö, armastuse, perekonna, sõprade, haiguste, varandusehävingu jne. ees. See on väliselt ühe „väikese mehe“, provintsi väikelinna ausa kodaniku elukäik traagiliste sündmuste keskel, mis on võimetud selle mehe sisemise elujulguse vastas. Elu ülendavad väärtused on nii kindlalt talle selle rõõmsa mehe karakterijõus, et ta kasvab lõpuks kõige avaramalt mõistetud optimismi ja üldinimliku elutahte sümbolkujuks. Pärast kõigi oma maiste varade hukkumist kuni terve kaotuseni loob Colas endale uued rikkused oma mõttest, mida ta jagab oma naabritele, jäädes surivoodiski loovaks ühiskonnaliikmeks, sest kujutluslooming on lõpuks sama elustav ja võib-olla puhtam eluväärtus kui kõik „tõelised omandused“. Rolland on näidanud selle kujuga veelkord, kus võib peituda uue eluoptimismi tõeline allikas. See on enne kõike vaba mehe karakterijõus, selle „väikese mehe“ enesehindamises ja töörõõmus, kes loob väärtusi, mis rikastavad kõiki, ega kaota oma inimväärtuse ja loova jõu teadvust ka siis, kui talt on kõik võetud, kes seisab oma sisetõdede eest sama kindlalt kui iseenda ja oma kaastlaste eluõiguse eest.

Selle teose stiili ülevoolav lopsakus ja sädelev vaimukus jätkavad otseselt prantsuse vana rahvaliku pilkejutu pärimusi. Teiste sellelaadiliste teoste puududes eesti keeles on võimalik nimetatud tõlke kaudu saada kujutlust tervest kirjanduseharust, mille pärimusi on keskajast tänini hoitud aus. Kõnesolev teos näitab lisaks, missuguse elamusliku jõu võib see stiil omandada ka usaegses rakenduses. Rahvalikud kõnekäänud, spontaansed hüüded, julged võrdlused ja pildid, mis vahelduvad usaegselt ülepipardatud vanasõnade ja tõeteradega („Tark istub kahe vahele... ja istub seepärast sageli põrandale“, või ilusa naise kohta: „kes võtab looma, saab sarved pealekauba“) kuhjuvad siin käärivaks elurikkuseks. Leheküljelt leheküljele puistatakse tähelepanekuid, mille seadmiseks ei jätku ühe- või kahekordsest lugemisest, sest iga sellise kokkusuurutud lause taga on tunda suurte kogemustega eluvaatlejat, kes oma elujaatusest hoolimata ja võib-olla just sellepärast ei kaota kunagi oma kriitilist pilku. Lüüriilised kirjeldused ja ülemeelikud stseenid vahelduvad niiviisi terase eluanalüüsiga, mis heidab üldinimliku solidaarsuse ja eluväärikuse seisukohalt valgust inimhinge paljudele keerdkäikudele, kuid kaotamata ühendust kõige üldisemate ühiskondlike tingimustega, mis on tunnuslik Romain Rolland'ile.

M. Sillaots on lahendanud selle teose tõlkeprobleemi küllalt õnneliku kompromissiga. Originaal on kirjutatud sageli riimitud proosas, mis aina lisandab Breugnon'i mõtiskluste ja vestluste rõõmsalt mänglevat ilmet. Neid sõnamänge on kahtlemata raske ja soovitava sisulise täpsusega sageli võimatu tõlkida. Eestindaja on nende raskuste puhul püüdnud originaali enne kõike sisuliselt edasi anda. Kohati esineb aga tõlkeski riime, assonantse ja alliteratsioone, mis lasevad aimata originaali täielikku stiiliilmet. Siinkohal nõuab mainimist ka tõlke suur sõnavaraline rikkus. Originaali sageli kuhjuvad sünonüümid, rahvalikud kõnekäänud ja parallelismid jätavad ka tõlkes selle kobrutava kõnevoolu mulje, mis teeb selle teose lugemise naudinguks juba sõnarõõmu enda pärast. Koos sisulise rikkusega lubab see väljendusosavus reastada „Colas Breugnon'i“ parimate viimasel ajal ilmunud tõlgeteoste hulka.

A. Aspel.

Romain Rolland: Noored armastajad. (Pierre ja Luce.) Prantsuse keelest tõlkinud Ilmar Rebane. Illustreerinud E. Kollom. Eesti Kirjastuse Koopertiiv, Tartu, 1935. 102 lk. Hind 1 kr. 50 s.

See pisiromaani ei taotle seda sisulist avarust, mis on muidu omane Rolland'i romaanele. See on kahe noore armastusidüll sõjaaegse Pariisi taustal, alalise surmakummitusega nende õnneliku eluootuse kohal. Enne Maailmasõja puhkemist kirjutatud „Colas Breugnon'i“ tüseda elujõu ja teotsemisrõõmu järel kajastavad „Pierre ja Luce'i“ igatsustoonidega ristlevad kibestusvarjundid ilmselt sõja lõpuaasta väsimus- ja pettumusmeeleolusid. Kuid pealekasvava noorpõlve inimlikult puhas eluvaist näib siingi avavat uuestisünnitee. Sellise vähenõudliku meeoleolupildina on see lühiromaani sõnastuselt ja ehituselt lihtsamaid ja kokkukõlalisemaid Rolland'i teoseid. Suuruse asemel kõidab ta oma intiimsusega.

I. Rebase tõlge on hoolikas ja maitsekindel, kuigi liiga suure sõnalise täpsuse taotlus siin-seal näib olevat takistanud sisemiste varjundite sujumamat ülekannet. Lause paindlikkust vähendab kohati liiga järjekindel uuenduslikkus sõnajärjes. Kuid üldiselt avaldub just selle teose nooruslikus ideederingis parimalt selle sõnajärje oluline paremus: ta reipus.

E. Kollomi illustatsioonidel on joontenõtkust ja kompositsiooni-kindlust. Nad saavutavad paiguti meeldiva meeoleolutiheduse (lk. 13, 52, 77, 88), kuid kaotavad selle teisel, kus on tunda õõnsat sümbolikonstrueerimist (lk. 24, 73, 83, ka frontispiiss ja eriti lk. 99, mis on ilmne kunstieksitus). Seda sõjalaundi ebainimlikku võikust ja kõikevaldavast ängistusest, mida sugereerib kõnesoleva teose tagapõhi kontrastina noorte elusoojale idüllile, on seni andnud edasi tasavägiselt ja võib-olla jõulisemalt, kui on suutnud kirjanik, ainult Frans Masereeli nägemuslikud kompositsioonid tugevate valguse-pimeduse kontrastidega.

A. Aspel.

Vabadussõja ajaloo materjalide kogumisest.

I. Juhend Vabadussõja ajaloo materjalide kogumiseks. II. Eesti riikliku iseseisvuse võitlusajastu sündmuste kronoloogia 1917—1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee, Tallinn, 1936. 198 lk.

Meil on viimasel ajal hoogu võtnud kogumised ja korjandused igal alal, nii et kodanikku võib mõnikord juba tabada tüdimus nende vastu. Ometi on igal säärasel korjandusel oma ideeline alus. Meie ei saa kiidelda oma suurte kogutud kapitalide ja raharohkusega, nagu on põlvede jooksul kasvanud seda laadi rikkus teistes maades. Seltskondlik ühisaktsioon suurürituste teostamiseks peab seepärast eriti meie juures kasutama kodanike abi, kelle vähenegi toetus kogusummas annab üsna suuri tagajärgi. Õieti meil see seltskonna materiaalne toetus peaks olema palju tugevam ja küündima kas või tagajärgedeni, mida Lätis on saavutatud raamatute kinkimise aktsioonidega jne.

Kui inimene ausal viisil kogub endale varandust, siis ei toimu seegi korraga. Kui teatavaks ühiskonnale kasulikuks ettevõtteks kogutakse annetusi, siis sünnib see pikkamööda ja väikesed osad kokku annavad suuri kapitale. Ka vaimukultuuri alal võib korjandus anda rahvuslikke kapitale, olgu rahvaluule (Hurda ja Eiseni kogud, Rahvaluule arhiiv), olgu etnograafia (Eesti Rahva Muuseum), olgu keele (keelemurrete kogud) või mõnes muus ainetevallas. Ajalooliste dokumentide kogumine on üheks vältimatuks eeltööks mineviku tundmaõppimisel, ja iga dokument, kuigi üksikult ta väärtus ei tarvitse alati kõrge olla, on õigel paigal arhiivis, mis peegeldab rahva ja maa ajalugu.

Vabadussõda, Eesti riigi loomise ajastu — need ajajärgud meie ajaloos on võrratu tähtsusega meie rahva minevikuarengus. See mine-

vik on veel nii lähedane, et sagedasti ei osata distantsi hoida sündmuste vaatlemisel, või koguni raske ongi veel seda leida, sest sündmuste tuksatused näivad läbivat riigikeha ajuti tänapäevanigi. Meie põlve valdav osa on teinud Vabadussõja kaasa või olnud riigi loomisel nii või teisiti, kes juhina, kes roopaseadjana, mõnikord endale aru andmatagi ajastu tähtsusest. Ometi on kogu meie minevik muistse vabaduse kaotsiminekest peale nagu pikaks vaevarikkaks ettevalmistusajaks sellele ajastule, mille võitlustes loodi Eesti riik.

Teadagi polnud meie Vabadussõda mingi kantselseivärk, mis aina produtseeris, kodus ja korraldas dokumente arhiiviks tulevasele uurijale. Pigemini on sõda just ajastu, kus meelsamini hävitatakse arhiive. Ja nii Vabadussõjaski saadi vähe aega mõelda sellele, et alal hoida ja korraldada dokumente, mis oleksid võinud sõja käiku, väeosade organiseerimist, lahingkäike, rinde olukordi üksikasjaliselt selgitada. Ja kuigi juba sõja kestes hakati hoolitsema selle eest, kuidas tulevikus oleks võimalik saada üksikasjalisem ülevaade Vabadussõjast, ei täida olemasolevad materjalid rohkemid lünki.

Vabadussõja Ajaloo Komitee Arhiiv Kaitseministeeriumi juures on juba kümmekond aastaid agaralt teotsenud, et korjata ja korraldada sellekohaseid dokumente, ühtlasi koostada Vabadussõja üksikasjaline usaldusväärne ajalugu. Viimasel ajal on eriti hoogsalt asunud asja juurde ja see kogumistöö on kahtlemata tähtsamaid korjandusi, mis meil olnud või teoksil. Seepärast on igamehe kohus, kellele see võimalik, nimetatud korjandust vaimukultuuri alal oma pisku või paljuga toetada.

Hiljuti ilmus Vabadussõja Ajaloo Komitee väljaandel Tallinnas „Juhend Vabadussõja ajaloo materjalide kogumiseks“, mille lisanädina raamatu lõviosa enda alla võtab „Eesti riikliku iseseisvuse võitlusajastu sündmuste kronoloogia 1917—1920“. See ligi 200-leheküljeline teos, eriti oma teises osas pakub huvi mitte ainult kogumise ülesande enesele kohuseks teinule, vaid meie iseseisvuse tekkimisajastu parima kronoloogiana igale teadlikule riigikodanikule.

Seda lugedes tulevad harukordse selgusega meelde need sündmusröhekad ajad. Kronoloogia koostajad on eraldanud poliitilised ja majanduslikud sündmused väeosade vormeerimise ja sõjasündmuste kronoloogiast, mille läbi on ülevaatlikkus võitnud. Novembripäevade sündmuste keerises on võib-olla mõned daatumid jäänud olulistest sündmustest märkimata; nii otsime huviga soomusrong nr. 1 vormeerimise algust, kuid seda pole märgitud, küll aga väljasõit rindele.

Ent üldiselt on andmeid antud enim liiga palju, kui vähe. Selle kronoloogia ilmumise järel ei saaks kaevata enam koolitöö alalgi meie iseseisvumise ajaloo sündmuste daatumite tabeli puudumisest. Varemaja kohta aitavad täiendada seda Eesti ajaloo kronoloogiat „Tähistes“ I ja II ilmunud kronoloogiad.

Raamatu koostajad on teose lõpus andnud lühikese, eesti keeles Vabadussõja kohta ilmunud teoste bibliograafia, mis kergendab kaastöölisele veel enam ajastu meenutamist. Kogumistöö ise on tehtud kaastöölisele lihtsaks, kui ta on tähelepanelikult läbi lugenud kogumise juhendid, mis on koostatud kiiduväärse põhjalikkusega. Siin antakse seletus kogumise eesmärgist, tähtsusest ja ulatusest, iseloomustatakse ajastuid ning kogutavaid materjale, ja täpsalt näidatakse, kuidas organiseerida kogumistööd, kellelt ja kuidas koguda jne. Komitee pole kartnud vaeva ega kulu, et juhtida ja teostada suurejoonelist kogumistööd.

Usume kindlasti, et Komitee üritus leiab väarikat vastukõla kodanike hulgas.

O. Liiv.

Maailmakirjanduse väärtteoseid.

A. Puškin: **Valik luulet.**

Lüürika, eepika, draama. Tõlkinud A. Oras, B. Alver, H. Talvik ja P. Viiding. Eesti Kirjanduse Selts. Maailmakirjandus nr. 1, 244 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Seeria esimese numbrina ilmunud A. Puškini „Valik luulet“ on haruldaselt õnnelik selle tõttu, et suudab anda täieliku ülevaate Puškini kogu toodangust, välja arvatud ainult proosa. Nil sisaldab teos valiku Puškini lüürikast, arvult üle seitsmekümne värssi, siis katkendeid kuulsast värss-romaanist „Eugen Onegin“ ühes vaheseletustega puuduvate osade kohta, edasi dramaatilisi stseene „Innus rüütel“ ja „Mozart ja Salieri“ ning poemi „Vaskratsanik“. See on igatahes Puškini paremik, mille varal saame täieliku ülevaate temast kui vene luule suurmeisterist. Eesti keeles oli selle järele juba ammugi tarvidus, sest nüüdne noorpõlv ei oska ju vene keelt ega saa seepärast Puškinit lugeda algkeeles. Ilma Puškini tundmiseta aga pole mõeldav ülevaate saamine vene kirjandusest.

(A. K. „Sakala“ 9. 5. 36.)

L. Tolstoi: **Ülestõusmine.**

1. osa. Tõlkinud Erni Hiir. Eesti Kirjanduse Selts. Maailmakirjandus nr. 2, 304 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Tolstoi „Ülestõusmine“ on kirjutatud pikema aja jooksul ja tema loomisaeg satub osalt sellesse ajajärku, millal Tolstoi oli ümber sündimas. Nii sisaldab see romaan väga olulise osa Tolstoi maailmavaatest, mis kogu maailmas on äratanud suurt tähelepanu. Romaani tüübiltik on valminud loominguääsil pikkade aastate jooksul ja seepärast on sel erilne eluline sisu. „Ülestõusmine“ kuulub õlgusega Tolstoi loomingu tähtsamasse ossa ja samuti maailmakirjanduse tüsedamate teoste hulka. Käesolev tõlge on tehtud 1933. a. ilmunud täieliku väljaande järgi ja erineb tunduvalt ka sellest venekeelsest redaktsioonist, mis ilmus Inglismaal ning mida peeti täielikuks, rääkimata Vene tsaaririigis tsenseeritud redaktsioonidest.

Ilukirjanduse tõlkeseeriast „Maailmakirjandus“ ilmub aastas 6 nr-t, ä 300—400 lk. Tellimishind aastas 18 kr.; poolaastas 10 kr. Aastakäigu hinda võib tasuda: sissemaksuna tellimisel 2 kr., nelja esimese numbril ilmumisel ä 4 kr.

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Tartus, Aia 19, telef. 6-01, posti jooksev arve 20-36.